

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Геополитичка компонента државе

(мастер рад)

Ментор:

Проф. др Славиша Ковачевић

Студент:

Никола Остојић М060/22-О

Ниш, 2023.

САДРЖАЈ

УВОД	1
1. Предмет истраживања и хипотезе	1
2. Методе и приступи у истраживању	5
I ГОПОЛИТИКА ДРЖАВЕ	8
1. Геополитичке компоненте државе	8
2. Природни и друштвени чинилац.....	9
3. Гео-детеринизам	10
4. Појам геополитике.....	11
5. Развој геополитичке мисли.....	13
II ГЕОПОЛИТИКЕ ТЕОРИЈЕ	25
1. Теоријски правци геополитике	25
2. Обележја и облици територије	27
3. Синтеза геостратешких приступа	28
4. Геополитички простор и геополитички поредак.....	30
III СУВЕРЕНОСТ И ГЕОПОЛИТИКА	32
1. Теоријске концепције.....	32
2. Границе класичног суверенитета	35
3. Геополитичке одреднице суверенитета.....	37
4. Балкан у глобалној геополитици.....	40
5. Геополитика државног уређења.....	43
ЗАКЉУЧАК	46
ЛИТЕРАТУРА	49
САЖЕТАК	52
SUMMARY	53
БИОГРАФИЈА	54

УВОД

1. Предмет истраживања, хипотезе и значај геополитике државе

Предмет истраживања мастер рада је геополитика државе, односно геополитичка теорија, геополитичка и геостратешка компонента државе. Правна и политичка теорија државе се слаже у једној емпиријској чињеници: територија и простор су битне компоненте, односно структурна обележја сваке државе. Чини се да је теорија државе далеко више стављала акценат на право као ексклузивитет државне суверености, а занемаривала фактор простора. Дакле, свака држава има простор, односно територију на којој живе становници, што представља објект власти. Свака држава има простор који се налази под сувереном влашћу државе, односно свака држава се налази у неком регионалном, континенталном простору. Основни елементи сваке државе су простор, суверена власт и становништво.¹ Ови елементи се налазе у извесним и карактеристичним односима. Ако пођемо од географског фактора, онда закључујемо да је територија државе простор над којим се врши суверена власт и то над становништвом које на њему живи.

Кроз историју, било да се ради о историји теорије државе, било да се ради о историјским облицима држава, простор је увек био значајан. Настанак и развој цивилизација, зачеће урбанитета било је и данас је зависно од хидро-географских одредница. Све велике цивилизације, посебно оне на почетку историје, настајале су на облама или на ушћу река, најистуренијих обалних простора мора, на раскрсницама континената, а комуникација повезивала најкраће растојање између континената, мора или језера. Развој градова и урбанизма такође је зависио од природних богатстава, морских, речних и бањских простора.

У савременом глобалном, мађународно-правном и политичком поретку, геополитика као наука има велики значај, али је евидентно да нема довољно теоријских истраживања која би појмовно и теоријски обухватили геополитичку теорију државе. Свака држава у историји, а посебно у савремености, има свој простор на коме се врши суверена власт, на коме живи становништво, односно држављани, и која располаже одређеним материјалним и духовним ресурсима. Тај тродимензионални простор у опе-

---

¹ М. Трајковић, Увод у право, Пунта, Ниш, 2022.

ративном смислу је различит, односно државе се разликују по свом простору, величини, облику, географској и топографској структури, броју и структури становника, природним богатствима, свом међународном географском положају. То даје специфичност структури међународних, односно мађудржавних односа која се изражава у неједнакој моћи држава да контролишу, не само унутрашњи простор своје државе, већ и вршење различитог утицаја на друге просторе, друге државе и глобални простор.

У међународним односима, а посебно у оквиру науке, односно теорије државе, све више се прихвата интегрално и системско становиште државе, односно њеног суверенитета државе. Државни суверенитет, поред догматско-правног метода, све више се истражује са становишта историјско-динамичких чинилаца, фактора и околности глобалног међународног и регионалног карактера. Теорија државе узима у обзир, како универзалне, тако и контекстуалне, односно променљиве околности геостратешких интереса. Чак се транзитологија, односно теорија транзиционе државе све више критикује јер заобилази, односно не узима у обзир геостратешки чинилац у обликовању степена суверености и самосталности држава, а посебно процеса транзиције.² И не само транзитологија, већ и евро-интегративна идеологија у оквиру критеријума уласка у чланство ЕУ, скривено примењује превасходно геостратешке чиниоце. Геостратешки чинилац је основна одредница (не)успеха транзиционих држава у њеним процесима либерално-демократске трансформације.

Истраживање о геополитици државе има пре свега научни значај јер доприноси увећавању посебних и специјализованих знања о држави у условима глобализације. Такође, обрада ове теме треба да укаже на материјалне изворе права, посебно, унутрашњег права државе јер је геополитички чинилац од великог значаја за нормативну регулацију односа међу државама. Геостратешка компонента државе евидентно указује на интегративне процесе у лику Европске уније и других глобалних актера моћи. Шире интеграције условљене су, пре свега, геостратешким интересима, а интегративни капацитет државе у многим аспектима је условљен превођењем геостратешких интереса у јавне политике државе. Стога је и основни циљ овог мастер рада да испита делотворност геостратешке компоненте теорије државе, као једног од веома релевантних чиниоца, који одређује, не само ниво суверености, него и укупну (не)зависност државе у међународном правном поретку.³

---

² С. Ковачевић, Транзиција у демократију, Центар за публикације ПФ Ниш, 2014.

³ С. Ковачевић, Политичко наслеђе и европске интеграције Србије, Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу "Усклађивање права Србије са правом ЕУ", књ. 1, 2014.

Ако је простор, односно територија државе, појмовни елемент државе, онда геополитичка теорија државе има изгледну перспективу. Геополитика државе је нужно детерминистички и објективно дата компонента, значајан чинилац која употпуњује интегративну теорију државе. Али, геополитичка компонента има методолошке границе детерминизма, а преко те границе прераста у слој геополитичке идеологије и доктрине што указује на друштвену, политичку или интересну интерпретацију природне датости простора. Савремене државе се дефинишу, функционишу, егзистирају, развијају... под дејством различитих чинилаца и околности које су одређујуће, али и детерминисујуће. Ако је један од основних критеријума савремене државности њена сувереност, односно територијалност, ако је геостратешки положај државе значајан за улогу државе у међународним односима, онда нема ни један методолошки разлог да се геостратешки, односно геополитички чинилац не уврсти у обележје, својство, чинилац, варијаблу, не само суверенитета савремене државе, већ и укупне теорије државе.

Управо је недостатак савремене теорије државе и права то што не узима у обзир тако важан чинилац у разматрању државе и њених атрибута, односно функционалности државе, како на међународном, тако и унутрашњем плану. Геополитика треба да буде један од дефинишућих елемената појма државе, који значајно утиче на њене функције, структуру, организацију, спољну политику, развој. Геостратешки чинилац државе неопходно треба да буде основна теоријска, научна, методолошка претпоставка од које треба поћи приликом свих научно-истраживачких процеса, али и обликовања спољно-политичких концепција сваке државе. Стога, поред унутрашњег критеријума (власт, становништво, територија) важан је међународни положај државе, а он се увек одређује обзиром на глобални геостратешки модел констелације укупних реалних односа.

Геополитика државе има директне импликације на суверенитет државе и њене власти. Геополитичке одреднице суверенитета одређују карактер, природу и промене класичног модела суверености. За разлику од ранијих теорија о животном простору, теорије о изабраном народу, теорије силе у освајању глобалних простора, данашњи геополитички фактор делује другачије: дакле, глобалније и софистицираније, више употребљавајући концеп хегемоније него класичан модел силе, мада је сила некад допуњујуће, а некад крајње прибежиште и савремених геостратешких освајања.

Основни принцип данашње савремене, како унутрашње тако и спољне политике државе је принцип *територијалности*, упркос процесима глобалне интеграције. Контрола теориторијалног простора, била директна или индиректна, било да се одвија у

оквиру међународних интегративних процеса и организација, има функцију контроле оскудних, ретких, дефицитарних, недостајућих вредности, добара и развојних ресурса.

Друго, тај процес има тоталитарне претензије јер настоји контролисати, како непосредно, тако преко коперативних држава, глобални простор. Глобализација иначе има превасходно геостратешки супстрат јер се ресурси планете земље, било оскудне сировине, било становништво, било природне погодности, контролишу посредством „хибридних“, комбинованих стратегијских политика, укључујући и санкције: од анатемисања непослушних држава до (хуманитарне) војне интервенције.

Треће, геостратешки концепт територије је модел који посматра простор, како унутар националних држава, тако и изван њених простора. Ради се о моделу групног простора, односно простора групе суседних или регионалних држава које су предмет геостратешких интереса.

Теориторијална величина државе, облик територије и број становника представља полазиште у укупној прерасподели утицаја и моћи. Мале, сиромашне државе, које се налазе на рубовима цивилизацијских граница (Хантингтон) увек су биле немоћне у међународним односима и њихов отпор се „сламао“ различитим механизмима. Са друге стране, што је противречно и супротно установљеној општој пракси, многе „државице“ су посебно истакнуте и привилеговане јер играју значајну оперативну улогу (балканске државице) на геостратешкој мапи. Такве државе су извршна дистанца интереса глобалне моћи.

Државе које имају геодезијски потенцијал извора сировина, уколико су интегрисане у интересе великих сила, су посебан случај квазимоћних држава. То су често аутократске државе које не задовољавају ни минимум међународних стандарда демократије, људских права или владавине права, али се уклапају у реалне интересе великих сила.

Постоје два упоредна процеса. Са једне стране, теориторијална агрегација и интеграција, а са друге стране, теориторијална сепарација као противречни и учестали процеси и тенденције савременог света. Распад држава и стварање нових држава, и током историје, а посебно после завршетка хладног рата, има искључиво геостратешки планетарни значај декомпозиције, односно деструктурирања међународног поретка. То се посебно односи на крај биполаризма, распад СССР-а и Друге Југославије и стварање мултиполарног света. Није мали број национално компактних теориторија подељен. То су случајеви две државе, а једне нације, као што је случај са Корејом, Вијетнамом, Немачком, неприродним и вештачким границама Блиског истока, неокласичним концеп-

птимација на балканским просторима и на основу тога стварања националних држава иако су им менталитети, култура, језик заједнички или слични. Са друге стране, свака промена просторног поретка држава подразумева и нову интеграцију геополитичког простора који настаје као последица распада старе геополитичке структуре. Типичан пример је ширење Европске Уније на Исток и ширење утицаја Западног света на постсовјетски евроазијски простор.

Позната теорија транзиције која је постала толико помодна и идеологизована, превидела је један фактор који је био опредељујући у политици евроатланских сила, а то је геостратешки. Транзиција у демократију подразумева геостратешку транзицију. Како је већ пракса показала, ширење на Исток није толико инспирисано само демократизацијом, ширењем либералне демократије, успостављањем правне државе чија је преваходна функција да штити приватну својину и страна улагања, колико интересном инспирацијом ширења и контроле утицаја, посебно ширење глобалног тржишта, отвореност граница, који погодују проширењу моћи великих држава изван свог формално сувереног територијалног простора.

2. Методе и приступи истраживања

Методи коришћени за потребе овог студијског истраживачког рада су: основне и опште научне методе, компаративно-правни метод, догматско-правни метод, херменеутичко-правни метод, и политиколошко-правни метод, емпиријско-дескриптивни метод. Основни методски инструменти који ће помоћи успешној реализацији оваг рада су научна анализа садржаја и научно посматрање. Методе коришћени за потребе овог студијског истраживачког рада су: компаративно-правни метод, догматско-правни метод, херменеутичко-правни метод и политиколошко-правни метод.

У истраживању геополитичке компоненте државе, потребно је поћи од претпоставке о разликовању геополитичке теорије, односно науке о геополитици, геополитике као приступа проучавању државе и геополитике као стратегија спољне политике државе. Није без значаја ни методолошка разлика између геодетерминизма и геополитичке одређености. Али, основно методолошко питање односи се на однос теорије (хипотеза) и праксе (чињеница и индикатора). Ово питање се истражује, изражава и операционализује кроз три могуће релације:

- прво, као утицај геополитичке праксе на формулисање и кориговање теоријских ставова о улози географских чинилаца у политичким појавама и процесима државе;
- друго, као утицај геополитичких теорија на обликовање геополитичке праксе државе и
- треће, као коришћење геополитичких теорија за оправдавање одређеног геополитичког понашања држава.

Ставови и хипотезе о улози географских чинилаца у политичким појавама и процесима, као основа геополитичких теорија, производ су генерализованих искуствених и историјских сазнања. Управо преко тих генерализација, геополитичка пракса непрекидно утиче на уобличавање геополитичке мисли. Историја државе, али и синхрона компаративна истраживања доводе до низа генерализација, односно научних сазнања на основу историјских искустава. С друге стране, теоријске поставке којима се наговештавају, односно интерпретирају одређене политичке појаве у простору, у складу са степеном уверљивости понуђене аргументације, неминовно утичу на понашање актера геополитичке сцене. Тај интерактивни однос између геополитичке теорије и праксе има за резултат препознатљиву компатибилност геополитичких поредака и геополитичких дискурса (о којима говори овај рад). Наиме, сваки геополитички поредак карактеристичан за одређени период праћен је њему одговарајућим геополитичким дискурсом. У том смислу, може се рећи да је успостављање постхладноратовског геополитичког поретка у знаку глобалне доминације САД, пропраћено промовисањем новог геополитичког дискурса – тзв. геополитике проширења. Овакав дискурс остаје доминантан и у постједнополарном поретку, који се обликује од средине прве деценије овог века. Ново је, међутим, да је геополитика проширења постала препознатљиво обележје спољнополитичког деловања не само САД (са њеним стратешким партнерима), него и тзв. незападних сила – Кине, Русије, Индије, па и Бразила („сила у успону”, односно „сила у настајању”). Наравно, она се, када је реч о овим земљама, манифестује углавном на регионалном нивоу и у знатној мери је ослоњена на премисе цивилизацијског и натуралистичког геополитичког дискурса. Изречени судови о односу геополитичке теорије и праксе, односно њиховој дијалектичкој испреплетаности, засновани су, пре свега, на евроцентричним опсервацијама светске геополитичке сцене. Поглед из неког другог угла указао би, вероватно, на донекле различите призоре. Ипак, скоро је сасвим сигурно да то другачије не би оспорило генерални став о непрекидном синхронизовању геополитичког дискурса и геополитичког понашања. Та међузависност јесте оно што ства-

ра услове за злоупотребу геополитичке мисли до које најчешће долази тако што се одредбе неке теорије користе као образложење или изговор за поједине проблематичне облике геополитичког понашања. Разлог због којег се то чини је познат. Самим сврставањем неког геополитичког поступка у ред „научно утемељеног” деловања обезбеђује му се снажнија подршка и, што је још важније, лакше се придобија наклоност или, бар, толерантнији став оних који га виде проблематичним. Тако је „право” на животни простор давало „право” Немачкој да тај простор немилице отима од својих суседа; тзв. научни социјализам „оправдавао” је „извоз комунизма” и тамо где није било заинтересованих за ту „робну марку”; теорија хегемонистичке стабилности „оправдава” извоз безбедности и демократије широм света (ако треба и присилно) и, у то име „оправдава” присуство хегемона на свим тачкама Земље. Теорија и пракса не престају да комуницирају. Мења се само садржај и атрактивност онога што једна другој могу да понуде.

Веома значајна методолошка претпоставка у истраживању геополитике државе је разликовање манифестног и латентног понашања савремених држава, разлика између феноменологије државе и суштине државе.

- Прва проучава само видљива, јавно манифестована, изражена деловања државе.
- Друга се односи на оно што је скривена страна државе, посебно њена арканска спољнополитичка деловања, која нису видљива, више су скривена.

Зато је потребно посебну истраживачку пажњу усмерити на геополитичку арканску праксу, која је тешко доступна за емпиријске верификације почетних теоријских претпоставки.

I ГЕОПОЛИТИКА ДРЖАВЕ

1. Геополитичке компоненте државе

Географске компоненте једне државе обухватају неколико чинилаца који се могу разврстати на неколико начина.⁴

- Физичко географски положај односи се на природне облике простора државне власти као што су воде (реке, море, језера), планине, низије, клима, обим и облик простора, односно територије. Овде можемо сврстати и геолошку структуру која се односи на природна богатства, руде, сировине.
- Економско географски положај односи се на економски развој земље на основу површинског и утробног потенцијала простора, укључујући и функцију екстракције природних ресурса, затим, економску структуру привреде, продуктивност, радну етику, унутрашње и спољашња тржишта и положај у међународној подели рада, извозно-увозни параметри, количина произведених материјалних добара и могућности њиховог пласмана на унутрашње и међународно тржиште.
- Саобраћајно географски положај односи се на главне путне, речне, морске и ваздушне правце комуникације. Земља има бољи саобраћајно географски положај уколико је она место укрштања између различитих области, региона или континента.
- Војно-географски положај односи се на војне центре моћи, припадност војним блоковима, војна партнерства, војни потенцијал државе. Припадност војно-политичким блоковима има велики значај за државу јер се тиме стабилизује њен безбедности потенцијал, а тиме и укупан развој.
- Политичко географски односно геополитички положај државе, у ужем смислу, односи се на глобалне и регионалне фокусне тачке одлучивања, на удео у прераподели светске (не)моћи, на значај конкретне државе у геостратешким интересима центара моћи.

У ширем смислу, геостратешки положај државе укључује природни, економски, комуникациони, војни, идеолошки. Све одреднице географског положаја једне земље имају геостратешку компоненту, јер су подједнако значајне за укупан положај и капацитет земље. Није без значаја ни културно-географски положај земље који се односи на

---

⁴Уп: Н. Мастило, *Речник савремене српске географске терминологије*, Географски факултет, Београд, 2005

културно историјско наслеђе сваке земље у укупном историјском наслеђу, припадност културном моделу у глобалном културном плуралитету, религијски и етнички фактор унутар државе. Античка Грчка, Стари Египат, Стари Рим представљају културно наслеђе претежно европске, односно западне цивилизације. Треба поменути и кинеско наслеђе, јер је она једна од најстаријих функционалних држава на свету. Данас је значајна подела културно-цивилизацијских области које је формулисао Хантингтон⁵ који је нашао да су сукоби цивилизација неминивни и да ће линије раздвајања у свету пратити линију културно-цивилизацијских различитости. А да ће увек зоне лаког конфликта бити на просторним ободима цивилизација. Цивилизацијска подела подразумева и просторну поделу света.

Према томе, геостратешка концепција државе подразумева укупност природних, економских, комуникационих, техничко-технолошких, војних, интересних, политичких, идеолошких и културних фактора и интереса који обликују укупан потенцијал државе у међународним односима. Удео ових фактора је варијабилан у зависности од тога колико су ови фактори присутни и дејствујући у оквиру држава, односно региона. У оквиру простора државе одвијају се различити аспекти друштвеног живота. Стога је политика државе, примењена политика на одређеном простору на коме функционише суверена власт. У овом контексту, територија је простор на коме се одвија укупан друштвени, економски, политички живот једног народа.

2. Природни и друштвени чинилац

Свака држава има свој природни и друштвени оквир, мада се они не могу вештачки и механички раздвојити. Природни оквир обухвата елементе и појаве природног порекла као што је биолошки, географски и демографски, док се друштвени оквир односи на оно што је створио човек у деловању са другим људима, као што су култура, цивилизација, институције, норме, вредности који постоје и важе на том простору. Али, нису без значаја и друштвено-културне и политичке *деријације* природних чинилаца државе у лику *идеологије простора*. Свако историјско време има своје геополитичко стање. Данас живимо у ери постхладноратовског периода, у којем се наставља интересни континуитет великих сила за контролу и прераспodelу моћи и

---

⁵ С. Хантингтон, Сукоб цивилизација, ЦИД, Подгорица, 2000.

утицаја. Геостратешки *поларизовани плуралитет* је глобална чињеница и она обухвата употребу моћи за првенство у односу на природне и људске ресурсе планете Земље.

Представе, схватања, мишљења људи о природном окружењу и природњачким компонентама државе и политике често су имале, а и данас имају религиозне, митолошке, идеолошке, интересне облике који су инструментализовани као воља народа, или кроз партијске идеологије или државне политике. Представе о „тлу и крви“, „обећаној земљи“, „одабраном народу“, „светој земљи“, „већинском народу“, „колевци демократије“, били су инспирација покрета, идеолошких и политичких програма, чак и званичне политике држава. Идеологија простора је саставни део, не само програма политичких партија, него и државних политика. Схватања и представе о простору и народу постала су саставни део политичких ставова и политичких идеологија. Још је Наполеон рекао да је „политика држава у њеном земљопису“.

3. Гео-детерминизам

Геополитика је у методолошком смислу увек третирана различито, од индетерминистичких до детерминистичких концепција. Гео-детерминизам има различита теоријска и практична исходишта.

- Географски фактор је често предимензиониран у својој одређености и што, самим тим, запоставља друге чиниоце и факторе државности и изражава се у форми геополитичког предетерминизма. Географски предетерминизам је утолико научно оправдан јер представља природну чињеницу, дело природе.
- Са друге стране, често се запоставља и занемарује овај приступ у форми геополитичког индетерминизма па се умањује утицај политичке интерпретације природног простора.
- Треће, утицај геополитичког фактора на државу методолошки није доследно изведен, тако да недостаје јасан и прецизан модел или модалитети утицаја геополитике.
- Четврто, геополитика је идеологизована политичка државе, тако да је немогуће проучавати државу без њеног географског односно геополитичког приступа, чиме се поједностављује и само поимање државе.

Модалитети гео-детерминизма државе и политике подразумевају различите варијабле и степене међузависности географије и државне политике, односно начине димензионирања степена утицаја географског фактора. Основно полазиште је да се степен

одређености државне политике мора поимати са становишта више фактора, како природних, тако и друштвених и да је геополитичка концепција државе само један од одређујућих приступа. Гео-факторска компонента није само једна од компонентних фактора тако незаобилазна, већ се мора посматрати у функционалном и структурном односу са другим факторима природе и друштва.

Теорија условљености се више односи на природну условљеност или детерминацију, док теорија одређености и теорија разлога⁶ указује на друштвене чиниоце одређености, односно како кроз теорије, доктрине, правну и политичку кутултру схватамо и разумевамо природни фактор државе. Нису без значаја ни друштвени ставови, представе, предрасуде, веровања у односу на природне чиниоце државе. Према томе, фактор територије земље није пресудан, али је значајан. Ни једна држава у свету не практикује своју унутрашњу и спољну политику без узимања у обзир геополитике. Ако се имају у виду нужни, природно-објективни фактори који утичу на државу, онда можемо говорити о географској детерминацији, а уколико говоримо о различитим митским, религијским, идеолошким, политичким образложењима географског фактора, онда можемо говорити о теорији одређености.

4. Појам геополитике

Геополитика потиче од грчких речи γη (земља) и πολιτική (политика) дакле, геа (земља) и политеа, полиес, политикос (политика). Израз геополитика први је употребио Рудолф Кјелен, 1889 године и дао му значење битног елемента своје теорије државе. Поред геополитике („Картополитике“), важни елементи теорије државе су еконополитика, демополитика и социополитика.⁷ Стога, геополитика означава било коју врсту корелације између географије и политике државе и поима државу као органску географску целину у простору. Израз геополитика је нарочито актуелизован у историјским процесима Првог и Другог светског рата и добија значење интернационалног проучавања државне политике. У друштвеним наукама, геополитички, односно географски фактор се узима као релевантан фактор, односно чинилац, у праву као материјални извор права или хетерогени чинилац државне политике. Дакле, геополитика као наука или теорија, било да се ради о „мекој“ или „тврдој“ варијабели, има значај у међународним односима.

⁶ Ђ. Шушњић, *Методологија*, Чигоја штампа, Београд, 1999.

⁷ R. Kjelen, *Država kao oblik života*. Zagreb, Matica hrvatska, 1943.

Израз гео-политика, пошто је ушао у ширу употребу нарочито између два светска рата, а и касније ушавши у широку употребу, добија више различитих значења. У ширем смислу, геополитика је корелација географије, политике, државе и права. Дакле, под геополитиком се подразумева свако разматрање и утврђивање односа између географског простора (величина, облик, положај, клима, природна богатства итд.) и државне политике. Неки аутори сматрају да је за овакво значење далеко погоднији термин политичка географија. Израз „политичка географија“⁸ употребио је и користио немачки професор географије у Лајпцигу Фридрих Рацел, а касније је израз геополитика постао општеприхваћен у научној литератури. Политичка географија је статички израз који више указује на постојећу политичку карту света, док је израз геополитика динамичнији и флексибилнији јер указује на констелацију и експресију географског фактора преко политичких идеологија.

Претежно уже значење геополитике подразумева географско-детерминистичка схватања овог односа, по којима географија одређује политику, државу и право. Често се под геополитиком подразумева нека врста примењене политичке географије, тј. употреба географских теоријских знања и емпиријских података за сврхе практичне, посебно спољне политике.

Геополитика се често означава синтагмом “геополитички положај”, као место, одредиште, положај државе у односима међународних политичких снага, посебно с обзиром на њен географски положај и остале просторне одлике. Слично томе, геополитички положај се схвата као значај одређене државе у регионалној и светској констелацији односа моћи и утицаја.

Соул Коен сматра да је “геополитика примењено истраживање о односу географског простора и геополитике”⁹. За Џефрија Паркера “геополитика је изучавање међународних односа из просторне и географске перспективе”¹⁰. Према Колину Греју „у суштини геополитике је покушај да се привуче пажња на значај извесних географских образаца у људској историји”¹¹. Можда је Дугин дао наопштију одредницу да је геопол-

---

⁸ F. Ratzel, *Politische Geographie*, This edition was published by R. Oldenbourg in München und Leipzig , 1897.

⁹ S. B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 1963.

¹⁰ G. Parker, *Geopolitics: Past, Present and Future*, Published Pinter Publishers Top of Form Bottom of FormTop, 1998.

¹¹ S. G. Colin, *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, KY:University Press of Kentucky, 1988.

литика „наука владања“¹², а Џозеф Нај је отишао најдаље сматрајући да је „место и положај неке државе у односу на друге од пресудног значаја за њено понашање“.¹³

Геополитика изучава повезаност, утицај и међузависност, односно међусобну везу политичких и правних феномена, с једне стране, и физичких и социјално-географских фактора, с друге стране. Политички и државни феномени, с једне стране, и географска и просторна димензија, са друге стране, налазе се у узрочној, функционалној, структурној и симболичкој корелацији. Суштина геополитике је, дакле, у просторној анализи политичких феномена, и просторном аспекту политичких процеса државе. Полази се од хипотетичког става да је положај (локација, место, топос) битан у објашњавању просторних узрока и последица политике државне власти. Простор је оквир политичког, правног, економског деловања државе и начина живота људи. Савремене теорије и знања државе полазе од државе и њених облика, граница, простора, како на наднационалном нивоу великих државно-политичких целина, тако и на нивоу мањих регионалних и локалних јединица. Стога, геополитичка концепција обухвата проучавање просторног елемента државе, утврђивање и анализу државне политике кроз простор и за простор везане природне, материјалне и духовне ресурсе. Посебан значај геополитичких истраживања се усмерава на просторно ширење одређених модела државе, њеног уређења, организације власти, а типичани савремени примери су просторно ширење доминантних идеологија тржишног либерализма и вишепартијског плурализма.

Политике државне власти увек делују у складу са одредницама географског положаја државе. Суверена моћ државе претежно зависи од њеног геостратешког положаја. Што је геостратешки положај повољнији, или што државна својом политиком успева да ублажи, надомести и компензира геостратешке дефиците, њена сувереност ће бити функционалнија и садржајнија.

5. Развој геополитичке мисли

Просторне разлике међу људима одувек су биле предмет проучавања и утврђивања разлога зашто такве разлике постоје. Геополитичка мисао је била оријентисана према истраживању корелације између културних разлика, с једне стране, и разлика у физичким феноменима, као што су клима, тло, облик рељефа, и друго.

---

¹²А. Дугин, *Основи геополитике I*, Екопрес, Београд 2004.

¹³N. Joseph, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, co-authored with Keohane, Little Brown and Company, 1977; Longman, 2000.

Један од првих у античкој Грчкој који је говорио о утицају природе и климатских услова на развој човека био је Хипократ (460-376. п.н.е.). Он је тврдио да су људи који живе у топлој и влажној клими високи, наочити, али истовремено помало лењи и кукавице, да људи из стално хладне климе су огромни, али летаргични, индолентни и не нарочито продуктивни, да су људи који живе у подручјима са промењивом климом у току године као што су Грци, витки, снажни, пуни духа и интелигентни.

Анализом различитих учења која спадају у ову прву фазу развоја политичке географије лако је уочити да су сви приступи етноцентрични, односно у средиште проучавања стављају своју нацију или скупину и њене потребе на одређеној територији. И сама геополитичка мисао је стварана с обзиром на своју нацију, придавајући јој најбоље особине, и у складу са интересима припадајуће државе.

И *Аристотел* је изучавао везу између нарави и природне, физичке средине. Стога је могуће извући неколико општих места које је поставио Аристотел:

- прво, он је разматрао у којим границама мноштво грађана треба да живи и колика треба да буде територија државе да би била самодовољна заједница;
- друго, он је разматрао како се простор дели међу народима односно да је одређени простор предмет аспирације других држава;
- треће, простор, земља даје неке карактерне особине људима, па су тако народи који живе у хладним условима срчани и више цене своју слободу а мање заједништво док су народи Азије без срчаности, воле да живе у покорности и ропству, али су зато Грци средина између та два простора који знају и да владају и да се покорављају,
- четврто, држава, мислио је на полис, треба да буде окружена брдима да би се бранила, али мора излазити на море ради трговине.¹⁴

Лукреције (99.-55. п.н.е.) је писао да је непријатељство и конфликтност својствено природи човека и његовом природном миљеу живљења, тако да ће слабост других подстицати моћ у људима. Освајање простора је саставни део природног порива човека за моћ над што већим простором. Страбон, који је живео у Риму (63. п.н.е.-24. н.е.) оставља нам запис да велике политичке територијалне јединице морају имати јаки развијен центар, средиште, а с обзиром на место, климу, простор и ресурсе, Рим је био најподесније средиште државе.

Жан Боден (1530.-1596.) је сматрао да на национални образац значајан утицај

---

¹⁴Уп: Aristotel, Politika, BIGZ, Beograd, 1984.

имају клима и топографија (топос-место). Људи који живе у хладним планинским местима су јаки, храбри и дисциплиновани. И не само национална обележја, него и држава и право су одређени физичком средином која обликује темперамент, таленат и вољу. Још доследнији и значајнији је Монтексе који је сматрао да хладна клима погодује развоју демократије а топла клима деспотизму и робовласништву. У низијама се развијају велика царства, а брдско-планински крајолици стварају осећај слободе и независности. Острвски живаљ лакше брани слободу.¹⁵

Карл Риттер је пошао од претпоставке да је људска култура органички ентитет унутар природе и да се може рађати, развијати, сазревати и умрети. Човек и његове институције део су свемирског јединства света: “Јединство земље, јединство континента, и њихова изградња у перфектној симетрији и заједничка адаптација делова, је темељна мисао географске науке”.¹⁶ Риттер је истраживао односе између културе и услова у околини. Он је сматрао да су континенти темељни простор живота народа. “Европа, лимитирана у величини и ограничена на умерену климу, али најсложенија у својим поделама ... била је посебно спремна за примање страних раса и за развој своје енергије и напретка своје културе.”¹⁷

Геополитика као научна дисциплина посебно се развија после Другог светског рата. Али, геополитички приступ је посебно политизован или идеологизован у време Трећег рајха као оправдање територијалног ширења Немачке и територијално обједињавање немачког народа. Освајање животног простора је основа нацистичке идеологије. Пангерманизам, односно нацизам су операционализоване идеологије географског фактора.

Фридрих Рацел је проучавао државу у оквиру три концепта: простор или облик, границе, положај државе. Свака држава нација има „животни простор“ (Lebensraum). Он је државу означио као „живо биће“, биолошки организам чији живот зависи од насељавања земље становништвом. Држава се рађа, расте, шири а пошто достигне свој потпуну развој пропада и умире. Да би држава опстала и живела, њена основна функција је ширење територије, простора односно границе. Геополитику као доктрину, идеологију он презентира у својим делима Антропогеографија, Политичка географија и Животни простор. Рацел је 1897. године поставио темеље и развој политичке географије и развио тезе како је територија државе најбољи показатељ политичке моћи и да

¹⁵ Монтексе, О духу закона, Филип Вишњић, Београд, 1989.

¹⁶ В. Е. Waller, Carl Ritter early geographic Thought, University College London, 1990.

¹⁷ С. Ritter, Die Erdkunde Im Verhältniss Zur Natur Und Zur Geschichte Des Menschen, Vol. 1: Нав. према: J.R.V. Prescott, Political Geography, St. Martin's Press, New York, 1992., p. 17.

народ и треба да развијају “концепцију простора” и контролу територије. Вероватније је да ће млади народи са развијеном “концепцијом простора” више подстицати експанзионистичку политику. Распад или смањење државе нужно је повезана са слабљењем и нестајањем “концепције простора”. Границе државе не представљају линије, већ “променљиве зоне асимилације”, односно променљиви феномени у зависности од тога шта и колико могу државе остварити.¹⁸

С обзиром да се држави приступа као живом организму који има своје законитости раста и развоја, као нужна геополитичка консеквенца тог става, јавља се концепција о неопходности њеног раста и ширења. То нужно производи једну *колонизаторску логику*, која подразумева потребу ширења територије, и њену експанзију изван постојећих граница - написао је један својеврсни „*катехизис за империјалисте*”. Сам Рацел никада није скривао своја националистичка осећања, али их он није нужно поистовећивао са нарастајућим немачким империјалним тежњама. Било му је важно да створи концептуално оруђе за схватање историје држава и народа усклађено са њиховим односом према простору. Боравак у Америци оставио је велики утисак на Рацела, те је битно утицао на успостављање другог важног постулата у његовој геополитичкој теорији. Запазио је да је код Американаца изразито присутно осећање и потреба за освајањем простора и ширењем државне територије. То је производило тежњу за сталним ширењем, што у коначном доводи до стварања *светске геополитичке силе (weltmacht)*. Такође, то је условило и формирање схватања о значају мора као врло важног геополитичког чиниоца. Рацел је добро процењивао значај мора за постизање статуса велесиле, па је стога сасвим логично указивао на потребу јачања поморске моћи, наводећи примере историјске доминације поморских сила попут Шпаније, Португала, Холандије, и Енглеске. Исто тако наглашавао је да велике континенталне земље, каква је и његова Немачка, морају да граде своје поморске снаге и моћ, уколико желе да успешно парирају нарастајућим поморским силама. У делу *Политичка географија*, три фундаментална концепта организују теоријска разматрања Фридриха Рацела: простор или обим (Raum), границе (Grenzen) и положај (Lage). Они су параметри онога што он назива политичком организацијом земљишта.¹⁹

Теорија Фридриха Рацела о расту држава заснива се на одређењу државе као биолошког организма чији живот зависи од насељавања земље становништвом. Ови орга-

---

¹⁸ F. Ratzel, *Politische Geographie*, This edition was published, by R. Oldenbourg in München und Leipzig, 1897.

¹⁹ F. Ratzel, *Die Erde Und Das Leben: Eine Vergleichende Erdkunde*, Vol 2. German Edition - Paperback – February, 2012.

низми се могу проширити, уговорити, живети, рађати, расти и умирати и зато се морају распоредити у простору сразмерно њиховој еволуцији, што може у неким случајевима оправдати проширење граница. Да би опстале, нацијама је потребан животни простор, па јачи народи узимају простор слабијим. Границе се сматрају важним елементом за развој државе, јер контуре држава дефинисане њиховим националним границама могу, али не морају одговарати природним границама. Пошто су државе органске и растуће, оне представљају само тренутни прекид у њиховом кретању, а проширење државних граница је одраз здравља нације. Положај или локација државе је важан фактор за проучавање њеног развоја. Најчешће је централна позиција повољнија од периферне позиције, а присуство друге велике државе на границама једне мале државе води готово неизбежно до њене анексије. У ширем смислу, положај се схвата као "константна веза са земљом", "припадање одређеном делу земаљске површине" из које је могуће закључити природни положај (географска локација у географској ширини и дужини) и политички положај (политички идентитет одређеног дела земље са датом природном позицијом). У стриктном смислу, положај се схвата као "политичко суседство", што значи да обухвата све односе утицаја и моћи између држава које могу бити изведене из њихових географских позиција.

Рудолф Кјелен (1864–1922), настављач Рацеловиг учења, *први је употребио појам геополитике*, дисциплинарно је одређујући као део *политикологије*. Он је геополитику дефинисао као „науку о држави као географском организму оваплоћеном у простору”. Поред геополитике, као нови делови науке о политици, треба да се конституишу још четири нова неологизма. *Екополитика* која треба да проучава државу као економски организам и силу, *кратополитка* која треба да проучава облике владавине и власти, *социополитике* која проучава социјалне аспекте државе, као и *демополитике* која проучава динамичке аспекте међусобног односа народа и државе. Кјелен је развијао Рацелову идеју о континенталној држави експлицирајући је на немачком примеру. Он је усталио геополитичку максиму, по којој се интереси Немачке, као централне копнене и државне масе у Европи, супротстављају интересима такозваних западноевропских држава каквим је сматрао пре свега Енглеску и Француску. Он позајмљује идеју о *тзв. младим народима* од Ф. М. Достојевског, сматрајући да су Немци као и Руси млад народ и да им је судбина умногоне подударна, као и да Немачка треба да шири своју просторно географску експанзију на средњоевропски простор крећући се ка идеалу континенталне државе великих планетарних размера. При томе је значајно

напоменути да је Кјелен истицао један врло важан постулат геополитике да је идеолошки аспект од другостепеног значаја за геополитичке интересе државе.²⁰

Фридрих Науман је на трагу Рацела и Кјелена развио концепцију *Средње Европе* (*Mittleuropa*) и њеном геополитичком значају за интеграцију немачког политичког простора. Тако је концепција средње Европе, од пангерманског постала и важан геополитички пројекат у којем је доминантни интерес био заједничка географско-политичка судбине овог региона, а не само његово етничко јединство. Тако се полако кристалисала геополитичка свест Немаца о њиховом положају и значају на просторима централне Европе.²¹

Своје коначно конституисање геополитика је остварила у лику и делу *Хелфорда Џ. Макиндера* (1861–1947), директора Лондонске економске школе и припаднику високих кругова енглеске политике. Географ по основном образовању, Макиндер је извршио постављање свих централних појмовно-категоријалних структура геополитике. У раду „Географска осовина историје”²² Макиндер је поставио централне постулате геополитичке теорије. По Макиндеру у средишту света лежи централни континентални масив који он назива „*срце света*” (*heartland*) *евроазијски континент*. Евроазијски континент (*срце света*) је кључна територија у границама тзв. *светског острва* (*world island*) у који Макиндер укључује Азију, Африку и Европу. „У самом центру је „*географска осовина историје*” или „*осовински ареал*”. Тај геополитички појам је географски истоветан са Русијом.²³ Даље, следи *унутрашњи или полупериферни полумесец*, а то је простор приобалног простора евроазијског континента или такозвани унутрашњи полумесец, који је историјски представљао зону најинтензивнијег цивилизацијског развоја (*inner or marginal crescent*). Затим следи, *спољашњи или острвски полумесец* као спољашња зона у односу на централну и доминантну континенталну масу (*outer or insular crescent*). Историјски ток је показао да је из срца света стално вршен притисак на периферију од стране „*копнених разбојника*” (Монголи, Хуни, Скити, Алани, и други) који су по Макиндеровом мишљењу *недемократични, ауторитарни, хијерархични и нетрговачки народи*. Из спољашњег острвског полумесеца притисак су вршили и „*поморски разбојници*” – острвски народи. „Између та два цивилизационо-географска поларна импулса налази се зона „*унутрашњег полумесеца*” која је била

²⁰ R. Kjelen, *Država kao oblik života*. Zagreb, Matica hrvatska, 1943.

²¹ F. Nauman, *Miteuropa*, Wentworth Press, 2018.

²² H. Mackinder, *The Geographical Pivot of History*, The Geographical Journal, 4/1904 (421-437) Published By: The Royal Geographical Society.

²³ H. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Washington, National Defense University Press, 1996.

најпокретљивија, будући двојака и стално на себи осећајући супротне културне утицаје, захваљујући томе постала је место приоритетног развоја цивилизација.”²⁴ Пример за то су Атина, Картагина, Египат, и слично.

С обзиром да је бранио стратешке интересе спољашњег острвског света, Макин-дер је за главни геополитички задатак англосаксонске политике одредио осујећивање стратешког савезништва Немачке и Русије, као централне копнене зоне евроазиј-ства, као и стратегије сила спољашњег полумесеца да се што већи део простора приобаља *heartlanda* откине и стави под контролу острвске цивилизације. „Није тешко разумети да је управо Макиндер ударио темељ основне намере у англосаксонској геополитици, која је кроз пола века прерасла у геополитику САД и Северноатлантског савеза, да се на било који начин осујети сама могућност стварања евроазијског блока, стварање стратешког савеза Русије и Немачке, геополитичко јачање *heartland*-а и његову експанзију. Постојана русофобија Запада у XX веку није толико идеолошког колико геополитичког карактера” и зато Макиндер, са немалом стрепњом, упозорава „шта ће се десити са силама мора ако се велики континент једном политички обједини да би постао окосница непобедиве армаде”.²⁵

Практичан učinak Макиндрове геополитичке теорије остварио се већ код скла-пања Версајског мировног уговора. Он је успео у намери да се између Немачке и Русије створи *санитарни* кордон тзв. лимитрофних држава које су требале да осигурају да неће доћи до стварања континенталног савеза две земље, а да се притом Западној Евро-пи осигура позиција тзв. приобалне базе за поморске силе (англосаксонски свет).

Алфред Мехен (1840–1914) спада у ред најважнијих креатора америчке геополити-чке доктрине. Високи официр америчке морнарице, Мехен је своје главне геополитичке радове посветио истраживању и осмишљавању значаја мора и стварања *поморске силе* (*sea power*). Као главно средство вођења геополитике и остваривања поморске силе, Мехен је видео у *трговини*, док је моћна ратна морнарица само гарант и заштита таквих настојања. Поморска сила је за Мехена посебан облик цивилизације, који има све нео-пходне претпоставке за планетарно ширење, запоседање и остваривање светске превла-сти. Мехенове геополитичке идеје биле су прихваћене од стране америчке политике, особито председника Т. Рузвелта, а врхунац своје експанзије, доживеће у току другог светског рата, као и у време хладноратовске доминације америчке спољне политике.

---

²⁴Н. Mackinder, “The Round World and the Winning of the Peace”, Foreign Affairs, Vol. 21, No. 4/1943), p. 605.

²⁵ Н. Mackinder, “The Round World and the Winning of the Peace,” Foreign Affairs, Vol. 21, No. 4/1943), p. 598.

Мехен је био ватрени поборник председника Монроа и његовог става о ширењу америчког утицаја најпре у зони америчког континента, а затим и на остатак света. Мехен је сматрао да Америка има „*поморску судбину*” и да се та „*Manifest Destiny*” (испољена судбина) састоји из стратешке интеграције читавог америчког континента, а потом и успостављања светске превласти. Мехен је, не само пројектовао и најавио планетарне претензије и успон Америке као светске поморске силе, него и таквих планова, као што је тзв. стратегија анаконде, која је подразумевала овладавање ободним деловима азијског прстена од стране атлантистичких структура, те стезање чврстог обруча око евроазијског цина – Русије, као и њеног потискивања од топлих мора према хладном северу. Јачање моћи америчке државе и њено стратешко савезништво са Великом Британијом, требало је да обезбеди да се код противника деси управо супротно. Слабљење државе и спречавање стратешког партнерства највећих евроазијских држава, Русије, Немачке, Кине и Јапана што је атлантистичка геополитичка машинерија веома успешно чинила током двадесетог века. Амерички геополитички приоритети, како их је видео и одредио Мехен, а у практичну политику преточили председници Монро и Рувелт и данас су основне идеје водиље америчке спољне политике.²⁶

Видал де ла Бланш (1845–1918) оснивач је француске географске школе, али и творац *посибилитета* као једног од посебних рукаваца геополитичке теорије. Критикујући наводна Рацелова претеривања у истицању значаја тла, Де ла Бланш сматра да су за политичку историју народа и држава значајна два аспекта *просторни* (географски) и *временски* (историјски). По њему, просторно-географски чинилац представља само потенцијалност, могућност, али не и нужно одређујући чинилац геополитичког положаја и судбине једног народа и државе. Сматрао је да је Немачка због свог државно-народносног потенцијала и централног положаја у европској копненој маси стешњена, па самим тим и најопаснија за своје суседе, особито Француску, стога он потпуно отворено заговара стратешко приближавање Француске атлантистичким геополитичким формацијама. Насупрот њему у Француској се конституише други правац који заступају адмирал Лавал и генерал Де Гол, који се може сматрати германофилским, а који заговара стварање стратешког савезништва Париза и Берлина, а онда и Москве, као централних држава евроазијског копненог масива.²⁷

Николас Спајкмен (1893–1943) други је по важности за стварање америчког геополитичког модела и стратегије. Геополитику је сматрао за најважније средство у вођењу

²⁶ А. Мехен, *Поморска стратегија*. Београд, Војно дело, 1960.

²⁷ P. Vidal de La Blache, *Principles of Human Geography*, 1950.

спољне политике, оштро критикујући немачку геополитичку школу и њихове ставове о праведним или неправедним границама, сматрајући их за „метафизичке којештарије”, залажући се за тзв. утилитаристичку концепцију геополитике, помоћу које би САД требале најбржим путем да успоставе светску владавину. Спајкмен настоји да изврши ревизију тзв. Макиндрове геополитичке формуле, истичући да је за светску владавину важнија позиција rimland-а од heartland-а, при чему се под тзв. rimland-ом подразумева приобални простор евроазијског континента, са средишњим положајем медитеранских цивилизација гледано из историјске перспективе. Спајкмен је предложио да се Мекиндрова геополитичка формула – „Онај ко контролише Источну Европу, има превласт над heartland-ом, онај ко доминира над heartland-ом, доминира над светским острвом, онај ко доминира над светским острвом, доминира над светом”, замени његовом – „Онај ко доминира над rimland-ом, доминира над Евроазијом, онај ко доминира над Евроазијом држи судбину света у својим рукама”.²⁸ Спајкменов значај за америчку геополитику лежи у чињеници да је он предвидео и пројектовао најважније геополитичке процесе након Другог светског рата, а међу њима посебно, стварање НАТО пакта, сужавање суверености модерних држава, светску хегемонију САД, и сл.

Карл Хаусхофер, на трагу Рацела, дефинише геополитику као науку о предодређености политике од земљишта односно територије. Он је уводећи „пан географске области“ поделио свет на Пан-америку којом влада САД, Пан-Европу којом влада Немачка и Пан-азију којом влада Јапан.²⁹ Хаусхоферово схватање политике везано је за хидрографију према коме излаз на море, превласт над морем представља најважнију али и најрањивију и најслабију тачку глобалног утицаја држава. Излаз на море, посебно велике међународне воде и океане има значај за развој поморско-саобраћајног права.³⁰

Као реакција на превише детерминистички обојену немачку школу, развија француска школа „друштвене географије“ коју је основао *Vidal de La Blache* и *Jean Brunhes*, један од оснивача француске геополитичке школе. Он је пошао од претпоставке да животни стил одређене регије одражава економске, социјалне, идеолошке и психолошке идентитете утиснуте у пејзаж.³¹ Иако се географски фактор не може оспорити као утицајан, идеологије се разликују по степену детерминистичке једностраности: док конзервативне идеологије преувеличавају тај утицај, новије идеологије умањују тај зна-

²⁸ N. Spykman, "Geography and Foreign Policy, I," American Political Science Review, Cambridge University Press, vol. 32, 1/ 1938. p. 28-50.

²⁹ K. Haushofer, *Geopolitische Grundlagen*. Berlin and Wien: Industrieverlag Spaeth & Linde, 1939.

³⁰ K. Хаусхофер, Континентални блок: Берлин-Москва-Токио, Дугин, А. У: *Основи геополитике*, Књига 2. Зрењанин, Екопрес, 2004.

³¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Vidal_de_La_Blache

чај. Концепција друштвене географије полази од тога да је географски фактор само једна социјална, психолошка и политичка деривација интересних актера.

Концепција Хартланда и Римленда је геополитичка инспирација. Старозаветни митови су познати о Левијатану и Бехемоту, где је Левијатан представља кита а Бехемот бика као симболичког оличавања *силе мора* и *силе копна*. Митска прича о силама мора и копна је употребљена како би се боље објаснио сукоб великих светских сила. Ова митолошка синтагма значи да је светска историја у ствари историја сталног надметања сила мора и сила копна како би превладали Хартландом доносно Срцем света. Мекиндер под Хартландом подразумева руски део азијског континента. Стога, свака светска сила која има тежњу да управља светом мора имати јаку морску флоту која ће са свих страна морских простора покорити овај простор. Његова основна теза је – „Ко влада источном Европом, влада средиштем света; ко влада Средиштем света, влада светским острвом; ко влада светским острвом, влада читавим светом“.³² Из овога произилази друга Мекиндерова теза, која је производ британске геополитичке перспективе која је изражена у ставу да Немачку и Русију треба спречити у заједничким геостратешком партнерству, јер би на тај начин био спречен утицај других глобалних сила које не би могле да парирају немачко-руском савезу. Немачки геополитичар Карл Хаусхофер био је заговорник стварања велике осовинске трансвезале Берлин-Москва-Токио и, како многи историчари сматрају, имао је велики удео у склапању пакта о ненападању Рибентроп-Молотов. Иако сматрају да је био близак са Хитлером, његова предвиђања су осујећена Хитлеровом инструментализацијом тог споразума у чијој позадини је било куповање времена.

Никола Спајкман је антиципирао да ће Америка постати водећа светска поморска сила. Концепција Римленда полази од контроле воденог простора од Европе до Јужне Кореје: ко доминира Римландом доминира Евроазијом, а онај ко доминира Евроазијом има судбину света у својим рукама. Контрола Римленда је предуслов за контролу Хартланда. На тај начин, по мишљењу Спајкмана, војна контрола Римленда означава позицију контроле света.³³ Јужноазијске земље су стога и стварале савезе и партнерства свесне шта им се спрема са европским земљама, али и са Америком, како би заштитиле себе од негативних последица. У то време настали су познати пактови као што су *SEATO*, *CENTO*, *ANZUS*, али и *NATO* пакт. Утицај Америке у појасу „Римленда“

---

³² H. Mackinder, *Britain and the British Seas*, D. Appleton and Company, 1902.

Уп: G. Tuathail, *Uvod u geopolitiku*, Zagreb. стр. 317, 2007

³³ G. Tuathail, (2007). *Uvod u geopolitiku*, Zagreb. стр. 317.

видљив је на примерима рата у Кореји, Вијетнаму, Камбоџи, Авганистану, Ирану и Ираку. И нова доктрина обеснаживања Русије има значајне елементе обе концепције.

На основу ових геополитичких концепција, *Карл Шмит* је формулисао тезу да је свет заснован на контрапозацији између поморских и земаљских, односно континенталних држава. Као заговорник теорије великог простора, пошао је од тврдње да велики простори представљају уједињавање великих држава континента који би били засновани на концепту „номоса“. У Шмитовој теорији, номос означава такву организацију и уређеност великог простора који одређује његову политичку суштину. Данашња глобална геополитичка конкуренција као да произилази из ових концепција, а анималне илустрације то потврђују у тврдњи да је сукоб Америке и Русије сукоб анаконде и великог медведа.³⁴

Ове концепције нам показују да је претензија на контролу великих копнених и водених пространа реалност савременог глобалног геополитичког инжењеринга и потврђују суштинску тежњу великих сила да доминирају над значајним деловима земаљске кугле.

Један од најистакнутијих представника евроазијства је руски историчар *Лав Николајевич Гумиљов*. Његове анализе етничке карте Евроазије, степе, номадских народа и њихових цивилизација од изузетне важности за теорију геополитике. Исток се, према његовом мишљењу, не појављује само у виду варварских земаља на периферији цивилизације, него и као самостални и динамични центар етногенезе, културе, политичке историје, државног и техничког развоја. Он сматра да етнички Великоруси, Руси, не представљају просто грану источних Словена, него посебан етнос створен стапањем турско–татарског са словенским народом. Стога он оправдава руску контролу над оним евроазијским земљама које насељавају турско–татарски етноси и то доводи у везу с геопростором који ти народи насељавају. У географском смислу Шуме и Степе, према његовом мишљењу, представљају историјску суштину Русије и условљавају карактер њене културе, цивилизације, идеологије и политичке судбине али њеног, релативно свежег и младог етноса који је око себе објединио суперетнос евроазијске Империје.³⁵

Александар Дугин, руски геополитиколог полази од концепције неоевроазијства, у теоријском смислу, без сумње, један од најистакнутијих савремених геополитичара. Он Русију схвата као специфичну земљу која не припада сасвим ни Истоку, нити

---

³⁴ Нав. према: М. Степић, *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд 2016.

³⁵ П. Н. Савицкий, „*Степь и Оседлость*“ в „На Путиях: Утверждение евразийцев“, Берлин, 1922, 341–356.

Западу, већ представља „континент за себе“, односно особену целину која се формирала под утицајем различитих древних цивилизација и култура. Он, такође, сматра да се Русија историјски формирала на синтези словенског и туранског (татарског) етничког елемента, да су Руси колико Европљани, толико и Азијци, и да је руска култура, по својим битним карактеристикама, традиционалистичка, колективистичка и месијанска. И Дугин сматра да је надмоћ Запада (са свим његовим одликама – агресивни милитаризам, разуларени капитализам и социјални егоизам) постала тако тешко подношљива да постоје глобалне дихотомије савременог света и међународне политике; сукоб копна и мора. Док копно симболизује традиционалне вредности Евроазије, море је репрезент англосаксонског меркантилистичког друштва и индивидуалистичког погледа на свет.³⁶

Уопштено посматрано, неоевроазијство не признаје меродавност теорија савременог атлантизма и зато тражи могућности за преокрет тих процеса. Оно полази од основне премисе да би потпуна превласт атлантизма довела до историјског непостојања Евроазије, као heartland–а и зато се упорно одупире мондијализму таквог типа и тражи излаз у новој двополарности. Постојала су мишљења да ће се после распада СССР уздићи Кина, да ће исламске земље, због демографских процеса добити на значају, да ће тихоокеански регион обнародовати своју конкурентност са Европом и Америком и слично. Већина тих ставова и прогноза су се већ данас обистинила, тако да двојност копна и мора и даље остаје актуелна.³⁷

---

³⁶ А. Дугин, *Основи геополитике II – просторно мислити*, Екопрес, Београд, 2004.

³⁷ А. Дугин, *Геополитика постмодерне*, Преводачка радионица Росић, Никола Пашић, Београд, 2009.

II ГЕОПОЛИТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ

1. Теоријски правци геополитике

Геополитичке концепције државе могу се класификовати у неколико значајних научно-теоријских праваца који имају значај у савременим геостратешким научним истраживањима или и гео-политичким идеологијама.

Социјални дарвинизам је имао утицај, не само на геополитику и државу, већ и на различите облике оправдавања ширења држава и ратова. Не ради се само о природно-географском детерминизму, већ о становишту да борба за опстанак људске врсте подразумева и борбу за подручја.³⁸ Опстанак врсте подразумева борбу и за простор на коме живе људи. Из ове концепције се гранају различити расно-етнички и националистички приступи који под утицајем императива опстанка расе или нације, или, чак власти, теоретизују или идеологизују геополитички дарвинизам у интересу етничке заједнице којој припадају. Такво становиште се често изражава као етноцентризам или културни империјализам.

Функционалистички приступ заступа амерички географ Richard Hartshorne који је сматрао је да је централно место проучавања политичке географије управо држава, као политички организовани простор који има своју структуру и функције.³⁹ Центрифугалне силе настоје ослабити државу, а центрипеталне настоје хомогенизовати државу. Свака држава има и једне и друге тенденције. Функционалистички приступ геополитике државе истражује елементе државе који доприносе њеном просторном функционисању, њеној просторној дифузији или сецесији. На тај начин географски положај државе доприноси или има функцију остваривања доминантних интереса државе. Интегрисана и функционална држава има своју развијену геополитику.⁴⁰

Теорија интеграције и дезинтеграције Карла Дојча представља једну варијанту функционалистичке теорије државе. У својој функционалистичкој теорији државе полазио је од два приступа, географског и бихевиористичког.⁴¹ Према томе, појаве које доприносе стварању и развоју држава су: структурне промене у економији од аграрне

³⁸ J. Goričar, *Pregled socioloških teorija*, Rad, Beograd, 1969

³⁹ R. Hartshorne, "Geographic and Political Boundaries in Upper Silesia", *Annals of the Association of American Geographers*, No. 4/1933), p. 195–228.

⁴⁰ R. Hartshorne, "Political Geography in the Modern World", *The Journal of Conflict Resolution, The Geography of Conflict*, No. 1/ 1960), p. 52–66.

⁴¹ K. Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. New York: Free Press, 1966.

економије до модерних облика привређивања; појава регионалног простора и градова; развој трговинских комуникација; концентрација капитала; стварање националне свести, појединачних и групних интереса; промене у развоју; национална свест, политичка присила и стратификација друштва. Ови процеси су значајни јер доводе до интеграција државе на једној територији.⁴²

Теорија подручја, односно теорија простора Stephen B. Jones, представља јединствену теорију подручја (простора) као агрегата који повезује идеје, одлуке, покрете, деловање и организацију. Идеје имају своју просторну дифузију. Процес доношења одлука се односи на примену одлуке на одређеном простору. Деловање и понашање људи одвија се на одређеном простору кроз повезано деловање људи, добара, технологије и новца. Територија представља политички и државотворно организован простор вршења власти.⁴³

Теорија територијалне државе или теорија територијалне моћи државе данас је веома значајна. У односу на све друге друштвене групе и организације, држава је интегрисана теорија. Нема државе која нема своју територију, а припадност појединих делова земљине површине спречава сукобе међу државама. Значај територије расте са модернизацијом војне технологије и потребе сигурности простора. Одбрана државе је одбрана њеног простора. Али развој војних технологија је утицао на шире поимање територијалности ван просторно организоване државе. Спољашњи фактори захтевају и надметање у војном инжењерингу. Хладни рат је био довољно изражен да би Херц допунио своју теорију. Како се класична територијалност односи на суверене државе, неопходно је говорити о новом ширем поимању територијалности које се поклапа са глобалним облицима удруживања или глобалним претензијама моћи за контролу земаљске територије.⁴⁴

Географске теорије анализе државе, чији су најдоследнији представници Saul Cohen i L.D. Rosenthal, пошли су седамдесетих година 20. века од хипотезе да геополитика државе има предмет истраживања политичке процесе државе у односу на њене просторне атрибуте. Средишње место у истраживањима треба да буде политички си-

---

⁴² R. Merritt and Bruce M. Russett, eds. *From National Development to Global Community: Essays in Honor of Karl W. Deutsch*. Boston: Allen & Unwin, 1981.

⁴³ S. B Jones, A Unified Field Theory of Political Geography, *Annals of The Association of American Geographers*, No. 2/1954.

⁴⁴ J. Herz's, The Rise and Demise of the Territorial State, *World Politics* (1957): 473–493

стем државе који се организује на одређеном простору са дефинисаним границама, које су признате од других државних ентитета.⁴⁵

Изучавајући свет подељен на специфичне просторне целине на различитим хијерархијским нивоима, Коен нуди геополитичке обрасце и својства карактеристична свакој просторној целини која их разликује од других. Било да је реч о геостратешким просторствима, геополитичким регионима, конфликтним појасевима, контактним регионима или националним државама, свака просторна целина садржи себи својствене геополитичке обрасце и својства. Имплементацијом развојног приступа, проистеклог из опште теорије система, Коен наглашава да су наведене просторне целине у константном процесу дубљег повезивања и интеграције. Просторне целине формирају структуру светског геополитичког система која је динамична и у сталном процесу успостављања равнотеже међу супротстављеним силама које проистичу из диференцираних просторних целина.⁴⁶

2. Обележја и облици територије

Територија модерне државе се стиче, има своју величину и облик. Држава стиче своју територију окупацијом, „застаревањем“ (дуго окупирана територија без отпора постаје део теориторије државе која је извршила окупацију), освајањем и анексијом, доброволним удруживањем, акцесијом (деловањем природних процеса), стицањем права (Хонг Конг, Панама).⁴⁷

Величина територије државе уско је повезана са учинком вршења суверене власти на територији. Многа царства, империје, велике државе су нестале јер су њихове границе биле толико удаљене од средишта да их није више било могуће бранити. То је и данас проблем са највећим државама света које су углавном организоване централистички са јаким функцијама извршне власти и дефицитом демократије. Према величини територије државе, можемо извршити поделу на патуљасте државе (Монако, Андора, Ватикан), мале државе, средње велике државе, велике државе и мега државе („мамутске државе“).⁴⁸ Што држава има мању односно већу територију, то је њена снага и моћ мања или већа. Али, критеријум не треба поједностављивати. Мале државе, свесне те чи-

---

⁴⁵S. Cohen and L. Rosenthal, A Geographical Model for Political Systems Analysis, *Geographical Review*, No. 1/1971, p. 5–31.

⁴⁶S. Jones, “Views of the Political World”, *Geographical Review*, Vol. 45, No. 3/1955, p. 309–326.

⁴⁷ Вукадиновић, Митровић, Трајковић, Увод у право, Досије, Београд, 2012.

⁴⁸ Е. Хејвуд, Политика, Клио, Београд, 2004.

њенице, дефицит територије могу надоместити и другим критеријумима који могу увећати њихову снагу и моћ у међународним односима. А са друге стране, велике или мега државе морају водити рачуна о ефикасности државене власти и изазовима дезинтеграције.

Облик теориторије државе. Поглед на географске карте говори нам да су ретке државе које имају саображен облик и величину. Према облику територије државе, разликујемо: издужени облик (Италија, Шведска, Чиле, Норвешка, Того, Хрватска); перфорирани облик (Јапан); компактни облик (нпр. Пољска, Француска); компактно-коридорски облик (Заир који има кракове централне територије); фрагментарни (острвске земље).⁴⁹ Издужене државе карактерише рањивост пресека територије и неравномерна развијеност. Фрагментарне државе имају острвски карактер, нису територијално компактне.⁵⁰

Као посебне случајеве треба навести територије са прелазним, неизвесним статусом, државе које су у процесу територијалне транзиције или ка стварању нове територијалне државе, или државе које су фактички припојене другој држави или државе са изразитим сецесионистичким покретима и тенденцијама. Државне територије које су у сталном или повременом ратном конфликту су обично државе које су настале неприродним географским одредницама или државе настале компромисом великих сила као конструисане некомпактне територије (на пример, Блиски Исток, Балкан) чија се територијалност не поклапа са етничком компактношћу.

3. Синтеза геополитичких приступа

Основно полазиште свих геополитичких приступа било је посматрање света као целине, али саме интерпретације светске целине су различите и можемо их, према Цвиталу,⁵¹ поделити на бинарне, маргиналне, појасне, плуралистичке, и приступ центар периферија.

Двојни или *бинарни* приступ дели свет на два велика средишта између којих постоји стална конкуренција и сукоб. Представник овог приступа је Мекиндер и његова концепција Хартеленда. Ова подела се поклапа са историјским раздобљем биполаризма између САД и СССР.

---

⁴⁹ S. Cohen, "Evaluating Systemic Geopolitics – A Twenty-First Century View", Geopolitics, Vol. 15, No. 1/2010, pp. 157–164.

⁵⁰ Уп: политичка карта света.

⁵¹ V. Cvitilo, *Politička geografija i teopolitika*, Zagreb, 2004.

Приступ маргиналиста полази од тога да је средиште света на рубовима евроазијске копнене масе-простора, где су настале највеће и најстарије цивилизације, где се налази највећи број становника и државе са индустријским, пољопривредним потенцијалима. Силе евро-азијског простора настоје овладати што већим унутрашњим простором како би њихова поморска моћ била надограђена и копненом моћи.

Приступ *појасне школе* средиште моћи ставља у умерени појас средњих географских ширина између 30° и 60° северно. Светска историја и глобални процеси догађају се у оквиру интеракција на том простору. *Плуралистички приступ* средиште моћи смешта на северни део земљиног глобуса. САД, западна Европа, Русија, Кина и Јапан су подручја северне хемисфере на коме се увек и наново успоставља светска равнотежа моћи. Приступ *идеалиста* полази од концепције глобално уређеног светског мира. Анархични и неуређени међународни односи стварају сукобе, насиље и ратове. Успостављање реда и мира, односно јасно установљеног међународног поретка спречава сукобе и подстиче сарадњу.

Приступ *центар-периферија* полази од тога да је цео историјски развој пратио диференцијацију центра и периферије а савремени свет има средиште у северно-атланском подручју, а остатак света је неразвијена периферија којом треба да влада цивилизацијски центар.

Карактеристике свих ових приступа су да су се они појавили у различитим периодима 20 века: бинарна школа до почетка Првог светског рата, маргиналистички и појасни приступ између два светска рата, а после Другог светског рата доминантан је бинарни и плуралистички приступ. На крају модерних историјских периода који су означавали фазу краја рата и конфликта, појављивао се идеалистички приступ сарадње и равнотеже. Наведени приступи конструисани су сагласно одређеним догађајима и процесима у свету, и како су се они мењали, тако се мењао и приступ.

Али, у основи свих приступа је теза о могућности сукоба између геополитичких целина, сазнање да моћ једне целине изазива реакцију друге или других страна. У основи свих приступа је бинарни приступ супростављености две или више група моћних држава који имају различите интересе и политике и хегемонистички центро-периферни приступ. Стога, приступи средишту геополитичке моћи методолошки се морају користити комплементарно са циљем њиховог интегрисања у геостратешким студијама. Основна карактеристика свих приступа је реалистички и идеолошки и значи теоријску и идеолошку односно интересну интерпретацију простора у складу са интересима великих држава и протезање њихове моћи на просторе других држава.

4. Геополитички поредак и геополитички простор

Савремени геополитичари, Agnew, Corbridge, установили су разлику између *просторне праксе и представљања простора*. Под просторном праксом овде се подразумева глобално деловање које се односи на “материјалне и физичке токове, интеракције и деловање које се догађа у простору као основни облик економске производње и друштвених односа”⁵². Просторна пракса је свеукупно деловање у одређеном простору која помаже консолидацији глобалне економије. Представљање простора подразумева “све концепте, праксу и географске кодове који се користе за објашњавање просторне праксе”. Просторна пракса се односи на материјалне ресурсе, организацију простора док је представљање интереса деривација простора кроз идеологије и политике, односно интересна интерпретација простора. Геополитички поредак подразумева политичку економију просторног деловања и хијерархијску организацију простора која се остварује у пракси. А са друге стране, геополитички дискурс представља геополитичку мисао хијерархијске организације простора, интерпретацију простора, која се не може остварити у целини.⁵³

Agnew i Corbridge разликују три геополитичка поретка после пораза Наполеона и Бечког конгреса 1815. године. То су: Британски геополитички поредак (1815-1875), са геополитичким дискурсом цивилизацијске мисије света; геополитички поредак империјалних сукоба (1875-1945), са геополитичким дискурсом органске теорије о настанку, расту, развоју и пропасти држава; геополитички поредак “хладног рата” (1945-1990), са идеолошким геополитичким дискурсом социјализма и либерализма, планским и слободним тржиштем; транснационални либерални поредак (1991-) са геостратешким деривацијама слобода и права човека и грађанина, тржишне економије, либералне демократије.⁵⁴

Транснационални либерални поредак је у првим фазама био унилатерални поредак који промовишу и спроводе евроатланске државе, који је у значајној мери практично коригован односно преображен у мултиполарни глобални поредак у коме поред евро-атланских држава, све већи значај имају Русија, Кина, Индија, Бразил, тако да можемо рећи да се ради о мултиполарном, плуларистичком глобалном поретку, а основне геостратешке деривације ових држава изражавају се у специфичној идеологији поли-

⁵² J. Agnew and S. Crobridge, *Mastering Space Hegemony, Territory and International Political Economy*, 1995.

⁵³ Ур: Kilibarda, Proroković, *Međuzavisnost geopolitičke prakse i teorije*, *Vojno delo*, 2/2018, str-3-36.

⁵⁴ J. Agnew, *Geopolitics: Re-visioning world politics* published by Routledge London Second edition, 2003, pp.1-13.

тичке економије тржишне моћи, употребне хибридне хегемоније (културне, идеолошке, политичке, војне, технолошке), посебно претензије на контролу планетарних ресурса.

Данашњи геополитички поредак уређује међусобна питања кроз организацију светског тржишта и трговине чији су политички израз наднационалне интеграције и међународне организације и институције, као што су Европска унија, Светска трговинска организација, ММФ, Светска банка, Евро-азијске интеграције.⁵⁵ Идеологија глобалне хегемоније у данашњем свету изражава се у веровању да је глобална претензија могућа кроз ширење идеја тржишта и демократије кроз цео свет.

Деривација неолибералног глобализма изражава се као конкуренција три планетарна блока: евроатлански, евроазијски и религијско-фундаменталистички. Евроатланска политичка, економска и безбедносна пракса тежи хијерархијској организацији стабилног простора, који је нужан за развој демократије, тржишта и толеранције. Уколико се не успе у тим намерама, тада се приступа другачијим механизмима. С обзиром на ограничене механизме и конкурентске силе, ова стратегија често прибегава непримерним техникама и политикама силе. Овај модел је делотворан и функционалан. Геополитичка концепција евро-азијског простора треба помоћи у стварању и примени механизма за одређени простор и одређено време. Кина и Русија представљају геополитичку противтежу евро-атлантизму посредством безбедносно-војних, економских и технолошких, а мање идеолошких облика контроле и представљања простора.

Идеја религијско-фундаменталистичких болокова подразумева диференцирање светског простора на културно-религијске целине. Овај модел је развио Хантингтон са тезом о могућем сукобу цивилизација на основу религијске, културне и идентитетске интеграције. Религија је одредница простора.⁵⁶

---

⁵⁵ J. Agnew and S. Corbridge (1995), *Mastering Space: Hegemony, territory and international political economy* First published by Routledge, London, 1995, pp.46-9.

⁵⁶ Уп: С. Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД, Подгорица 1989.

III СУВЕРЕНОСТ И ГЕОПОЛИТИКА

1. Теоријске концепције

Сувереност државе и њен геополитички положај су две нераздвојне компоненте државе. Појам суверенитет сувереност потиче од латинске речи *supremus* – највиши, врховни, својство за субјекта, институције који има највишу, неограничену, недељиву, независну власт на одређеној територији – *носилац суверенитета*. Постоје различита схватања о носиоцу суверенитета, а у литератури се могуће гуписати у неколико теорија.

Теократска концепција суверености посебно се везује за стварање апсолутне монархије, теорија по којој власт потиче од Бога и Бог одлучује ко ће је вршити, власт и извршиоци као израз Божије воље, тако да владар није имао потребу да тражи оправдање за своје владање. Демократска варијанта ове теорије која се сматра зачетком теорије о народном суверенитету је *теорија посредног божанског права Томе Аквинског* по којој је Бог створио власт али народ одлучује ко, како и у којем облику ће је вршити. Ова концепција суверености је иначе и данас карактеристична за теолошку односно религијску и црквену доктрину, која не само државу и њен међународни положај, већ укупну стварност дефинише детерминантом божанске воље. Многе савремене државе су у основи (аутократеске, конзервативне) теократије, али то није препрека да оне имају стратегијски значај за велике силе, што је директан показатељ да сви други фактори остају под утицајем геополитичких интереса. Из ове доктрине следи, да је и простор државе „божја земља“, а територијално ширење вере дужност сваког божијег поданика. И данас се освајање простора правда божанском детерминацијом. Где год да се просторно налази божији изасланик или поданик, треба да га заштити. На владаре делегирана суверена божја воља операционализује се као религијска идеологија тла односно простора.

У данашње време кад религија постаје политизована или идеологизована, све више се уочава појава религијског критеријума концепта геополитичке суверености. Тако, ако на једном простору претежно живи једна вероисповест, то се сматра да тај простор припада тој религији. Данас је религија постала политичка религија, а употреба религије у политичке сврхе и државне разлоге претвара је у религијску идеологију.⁵⁷

---

⁵⁷ Ђ. Шушњић, Религија I, II, Чигоја штампа, Београд, 1998.

Класна теорија суверености својствена класној структури друштва, марксистичкој, где друштво није скуп појединаца већ је подељено на класе, суверена је она класа која је освојила власт и која њојме располаже. Сувереност власти је у директној функцији очувања класне структуре друштва, а с друге стране, класно-слојна односно власничка структура одређује и природу и функцију спољне и унутрашње политике државне власти. Ова теорија о неједнакости класних статуса, посебно апострофира класно-власничку структуру и природу капитала да се увећава и шири. Са тог становишта, ниједна држава није довољан простор за капиталистички прогрес, већ је неопходно да се он шири на друге просторе и континентне.⁵⁸ Стога је марксистичка теорија капитализма поставила темеље капиталистичке концепције геополитике државе.⁵⁹ Још је Карл Шмит сматрао да је либерална држава своје економске интересе у свету штитила морнарицом и војском. Држава која капиталистички модел друштва преводи у јавне политике како на унутрашњем тако и спољном плану, има и геополитичку функцију ширења свог утицаја и контролу међународног тржишта. Слична концепција владала је у време постојања „реалног социјализма“. Према тој теорији, која је налазила квазиинспирацију у марксизму, пролетерски интернационализам и социјализам као „светски процес“ треба територијално ширити и штити механизмима суверене моћи. Треба имати у виду да је концепт глобалне капиталистичке класе изведен из класне концепције суверености и да међународни класни критеријум ширења неолибералног тржишног фундаментализма има геополитичке импликације у форми финансијске контроле тржишног простора.

Теорија о државној суверености поставља суверенитет који се остварује преко апарата државне власти. Појам државе одређен је са три елемента: територијем, становништвом, сувереном влашћу. Простор државе је тродимензионалан и у облику је обрнуте пирамиде: ваздушни простор, површина земље и утроба земље (државна геолошка структура).⁶⁰ Дакле, држава је суверена владавина над становништвом одређене територије. Али, суверена моћ државе, као што је то и сама природа моћи, има тенденцију не само да се увећава него и шири ван својих граница, а фактицитет суверене неједнакости држава је показатељ протезања државне моћи на утицајне зоне глобалног простора.

---

⁵⁸ Н. Пашић, *Класе и политика*, Рад, Београд, 1974.

⁵⁹ Ур: R. Dal, *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Београд, 1997.

⁶⁰ Вукадиновић, Митровић, Трајковић, Увод у право, Досије, Београд, 2012.

Теорија о националној суверености настаје са настанком нације и процеса националне хомогености и интеграције националног простора у суверену државну власт. На овај начин разликујемо народ (демос, популус, збир грађана, држављани једне земље, бирачко тело) и нације, етноса, колективитета са карактеристичним посебним језиком, културом, традицијом и обичајима и који нема обележје друштва индивидуализованих грађана. У савременој правној и политичкој доктрини долази чак до преклапања појма народне и националне суверености. Ова теорија суверености има два основна полазишта: једно је политичко а друго културно-традиционално. Политички концепт суверене нације је онај кога организује држава, а држављански статус се одређује кроз аутономију грађанског друштва, постојање људских права и независног судства. Културно-традиционални, колективистички концепт нације полази од заједничког порекла, заједничке историје и културе, језика, фолклора и народне исконске традиције која се такође изражава кроз државу, али се увек примат ставља на национално у односу на грађанско. И данас се користи израз „национална држава“ синонимично са самим изразом држава. Овај модел се може препознати у Хантингтоновој тези о суверенистичком централизму цивилизацијских центара моћи. Културно цивилизацијске зоне глобалног простора постале су реални утицајни фактор, који се и данас изражава кроз регионалне и глобалне интеграције. Он изражава као културна и религијска дифузија. Питање је да ли је то легитимацијска основа ширења моћи и интереса државе или је фактор културе, менталитета и религије хегемона сила која је у основи гостратегије државе.

Теорија о народној суверености полази од народа као одреднице простора. Ово је теорија коју прихватају све грађанске демократије као политичку и правну основу постојања, функционисања и оправдања државне власти, из разлога што се исходиште и оправдање државне власти налазе у људским слободама и правима, конституционализму, ограничењу државне власти у корист грађанина и народа. Природи суверенитета народа одговара императивни мандат, природи националног суверенитета представнички или слободни мандат. Типичан представник овакве концепције је Жан Жак Русо, који је полази од опште воље народа као извора и исходишта сваке суверене државне власти.

Суверенитет се у унутрашњим односима схвата као највиша власт у држави одговорна за становништво и територију, способна да креира правни поредак и санкционисање непоштивање прописаних норми понашања. Суверенитет се у међународним односима схвата као спољна сувереност односно независност и самосталност у односу на друге државе и суверена једнакост са другим државама. Дакле, сувереност државне вла-

сти подразумева врховну легитимну власт, односно институционализовану моћ над становништвом одређене територије. Сувереност подразумева и правну супрематију односно правну неограниченост сваке суверене државне власти да аутономно доноси правне акте и спроводи их употребом легалне физичке принуде. Али, данас је све мање емпиријских утемељења модела пуне унутрашње суверености односно независности, па се стога може говорити о степеновању (не)зависности држава у међународним и међудржавним односима. Дакле, теорија о апсолутној државној суверености одавно је у великој мери *релативизирана* због учестале зависности међународних процеса, корелативности међународних односа, пораста међународних уговора, стварања међународних организација, јачања интеграционих процеса када се државе добровољно одричу дела својих суверених права, а у унутрашњим односима због ширења људских слобода и права.

Без обзира на различите теорије и концепције суверености, она означава обезбеђење просторног јединства које обезбеђује опстанак и развој на унутрашњем и спољашњем плану. А правни поредак државе има своје важење на простору државне власти.

2. Границе класичног схватања суверенитета

Схватање суверенитета као битног обележја државне власти (врховна према унутра и независна према споља), донедавно је било неспорно прихваћено схватање, сматра се, али је увек кроз историју сувереност била спорна територија, јер да није тако, територијалност државе кроз историју не би била променљива категорија. Сва размислања о суверенитету као ограниченом или подељеном одбацивана су као *contradictio in adjecto*, узрокована потребама политике и власти да догатишу државу и учврсти власт. Свака дубља анализа концепта показује да суверенитет не значи ни слободу од правних ограничења, било да је реч о домаћим или међународним правилима, ни независност од спољашњих економских односно геостратешких утицаја.⁶¹

Суверенитет је, без обзира што је поиман као својство правно неограничене и независне власти, увек био ограничен спољашњим факторима. Како се временом мењале међународне околности мењала се и улога државе, тако су и геостратешка, морална, правна и политичка ограничења њене суверене моћи постајала све више видљива и емпиријски и правно. У свим политичким заједницама стварала су се правила која по-

---

⁶¹ В. Županović, Ričard Has i teorija uslovnog suvereniteta, u: Zbornik radova *Globalizacija i suverenost*, EDC, Banja Luka, 2014, str. (78-86).

ближе одређују деловање државне власти. Без правних правила, суверенитет би се сводио на пуку фактичну моћ. Стварани су темељни закони или писани уставни који су изричито ограничавали деловање државне власти.⁶²

Категорија суверености је парадоксална категорија. С једне стране, она се апсолутизује и догматизује због потребе стабилизације историјских и друштвених односа, а с друге стране је променљива јер је изложена различитим променљивим факторима који доводе до различитих метаморфоза и релативизације суверене теориторије државе.

У међународном простору, још од времена Huga Groticijusa, међународно право (обичајно или уговорно) темељило се на начелу према државе морају сносити последице кршења међународних норми. Сувремени аутор Stephen Krasner описује суверенитет у међународним односима као организовано лицемјерје (*organised hypocrisy*) и истиче да никад није постојало неко златно доба тог концепта: међународне норме повезане са суверенитетом кроз историју одбациване су и кршене од стране моћних држава.⁶³ Краснер својим разматрањима уводи неколико димензија суверенитета:

- унутрашњи, односно домаћи суверенитет (*domestic sovereignty*), који не укључује норму или правило, већ је природу поредка и унутрашњег уређења односно устројства власти и разине делотворне контроле активности унутар државних граница;
- међузависност (*interdependence sovereignty*), која се изражава као могућност, односно способност државних власти да контролишу прекогранична, суседска, регионална и међународних кретања;
- међународноправни суверенитет (*international legal sovereignty*), који се односи на узајамно признање држава или других ентитета као суверено једнаких субјеката међународног права и међународних односа;
- вестфалски суверенитет (*Westphalian sovereignty*), модел суверенитета који се изражава у константи немиешања у унутарње послове других држава. Вестфалски модел суверенитета је настао као потреба да се конфликтни односу посебно у Европи, распад великих империја међународно норматизују и постану начело односа међу државама.⁶⁴

Benedict Kingsbury сматра да је традиционални концепт суверенитета представља организациону инструмент симплификације међународне стварности како би се она

---

⁶² Up: D. Kostakopoulou, Floating Sovereignty: A Pathology or a Necessary Means of State Evolution?, Oxford Journal of Legal Studies, 1/2002 (135-156)

⁶³ S. D. Krasner, 1984. "Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics." *Comparative Politics* 16(2): 223-46.

⁶⁴ S. D. Krasner, 1988. "Sovereignty: An Institutional Perspective." *Comparative Political Studies* 21(1): 66-94.

лакше стабилизовала, контролисала и обликовала. Државе представљају поделу света у територијалне јединице које се не преклапају, а које данас прекривају целу земаљску куглу, које организирају власт на својој територији, које сnose одговорност су пред међународном заједницом ако се мешају или повреде интересе интересе других и које имају право испостављања суверених захтева ако су њихови интереси или интереси њихових држављана повређени.⁶⁵

Концепт је суверенитета је централна идеја »равноправности држава« колико и за дефинисање статуса и права националних држава и њихових вршилаца («имунитета суверена»). Међутим, лако се може приметити веза између концепта суверенитета и међународног права. Ако концепт суверенитета претпоставља да нема више власти од власти националне државе, међународно право не може настати без пристанка националне државе. А то се односи и за уговоре, као и за друге изворе међународног права – међународно обичајно право, међународно кодификовано право.

Тако конципиран појам суверенитета пориче постојање неке више власти или ограничавање државне власти од стране других власти. Држава с међународног гледишта не сме бити подвргнута ничијој страниј власти, а с унутарњег гледишта она је надређена свим домаћим појединцима, њиховим асоцијацијама или организацијама. Државни и међународноправни субјективитет логички се надопуњују и не могу постојати самостално. Чак и када држава склапа међународне уговоре, она је подчињена само својој вољи, она је та која се обавезује у уговору у којем она даје другим државама нека права.

3. Геополитичке одреднице суверенитета

Геополитичке одреднице суверенитета државе значајно одређују и карактер и природу класичног модела суверености. За разлику од пређашњих теорија о животном простору, терорије о изабраном народу, терије силе у освајању глобалних простора, данашњи геополитички фактор делује другачије: дакле, глобалније и софистицираније, више употребљавајући концепт хегемоније него класичан модел силе мада је сила крајње прибежиште геостратешких освајања.

---

⁶⁵Benedict Kingsbury, „Indigenous peoples“ in international law: A constructivist approach to the Asian controversy, *The American Journal of International Law* Vol. Published By: Cambridge Univ. Press., No. 3/1998, p. 414-457.

Прво, основни принцип класичног модела суверености, суверена територијалност државе, данас је у великој мери превазишла мађународна пракса. Данас се не ради само о подељеном суверенитету између државе и глобалне политичке моћи, него је суверенитет добрим делом смештена изван и изнад класичне државе. Контрола теориторијалног простора, била директна или индиректна, било да се одвија у оквиру међународних интегративних процеса и организација, има за функцију контролу оскудних, ретких, дефицитарних, недостајућих природних и створених вредности, добара и ресурса. Ако се има у виду савремена пракса, могуће је установити израз глобални компетитивни суверенизам, који је по природи над-национални и над-државни и означава политику великих сила за владаину и контролу што већег планетарног простора. У овом смислу, компетитивни суверенизам подразумева реалну коегзистенцију више центара који се надмећу и претендују на глобалну суверену моћ. Практика међународних односа, стога, изгледа истовремено као конкуренција и надметање и као равнотежа, пошто није могуће постигнуће потпуне глобалне моћи једне или две супер-силе.

Примат геополитике, односно геополитичко одређење суверенитета посматра се у дужим историјским процесима, периодима историјских промена. Под утицајем геополитичких концепција моћних глобалних актера, пре можемо говорити о релативизацији и променљивости концепција суверенитета. Моћ супер-држава се простире изван њених оквира и утиче на просторе других држава. Евидентан је парадоксални процес преливања суверенитета једних и слабљење губитак суверенитета других. Није без значаја удружени суверенитет групе држава који значајно обележава глобални геополитички простор.

Друго, тај процес има тоталитарне претензије јер настоји контролисати било непосредно било преко кооперативних држава односно зависних држава глобални простор. Глобализација иначе има превасходно геостратешки акценат јер се ресурси планете земље, било оскудне сировине, било становништво, као велико тржиште, било природне погодности, контролишу посредством „хибридних“, комбинованих стратегијских политика, од анатемисања непослушних држава до такоименоване хуманитарне интервенције.

Треће, теориторијална величина државе и њен број становника је полазиште у укупној прерасподели утицаја и моћи. Мале, сиромашне државе, које се налазе на рубовима цивилизацијских граница (Хантингтон) увек су биле немоћне у међународним односима и њихов отпор се „сламао“ различитим механизмима. Са друге стране, што је противречно и супротно установљеној општој пракси, неке државице су посебно иста-

кнуте и привилеговане јер играју значајну улогу (балканске државице) на геостратешкој мапи.

Четврто, државе које имају геодезијски потенцијал извора сировина, уколико су интегрисане у интересе великих сила, су посебан случај квази-моћних држава. То су често аутократске државе које не задовољавају ни минимум међународних стандарда демократије, људских права или владавине права, али се уклапају у реалне интересе великих сила.

Пето, теориторијална сепарација је учестали процес и тенденција савременог света. Распад држава и стварање нових држава, и током историје, а посебно данас има искључиво геостратешки планетарни значај декомпозиције односно деструктурирања међународног поретка. То се посебно односи на крај биполаризма, распад СССР и Друге Југославије.

Шесто, позната теорија транзиције коју је постала толико помодна и идеологијована, превидела је један фактор који је био опредељујући у политици евроатланских сила, а то је геостратешки.

Ширење на Исток није толико инспирисано демократизацијом, ширењем либералне доктрине, успостављањем правне државе и људских права, колико интересном инспирацијом ширења и контроле утицаја. Тај процес је почео деконпоновањем Пољске, а историјске аналогije јасно показују да ко контролише Пољску тај влада Европом.

У условима међународних глобалних процеса међузависности, доминантан геостратешки утицај на државе имају глобални политички узор и политичко-блоковске интеграције. Најсвежији пример јесу политичке промене у источно-европским земљама и рецепција модела либерално-парламентарне демократије и стандарда развијених друштава. Либерална идеологија тражи слободно светско тржиште без граница, планету као слободан простор за тржишну утакцију, надметање око ширења модела који ће погодвати глобалној контроли.

Новија историја политичких заједница показује кретање од партикуларизма према глобализму политичких идеологија и култура, од мноштва партикуларних политичких култура и традиција према унификацији и стандардизацији политичких идеја, институција и идеологија. Политичка владавина савремених држава више није национална или регионална посебност изопштена из светског поретка, а владавинске технике, рутине и приоритети мање-више су исти у свим државним политичким заједницама, иако су реални учинци различити. Специфичност утицаја глобалних политичких околности одређује и природу спољне и унутрашње политике. Укорењени и вредновани политички

узори дифузним процесима рецепције постају саставни део унутрашње политике сваке државе. Политички модели који су истрајавали упркос различитим историјским изазовима и искушењима постали су модел-путоказ другим народима и државама.

4. Балкан у вртлогу глобалне геополитике

Данашњи свет карактерише „плурализам империјализма“ јер многе државе у свету претендују на (пре)доминацију или настоје да постану најутицајније. После хладног рата наступио је унификован модел доминације, који је еволуирао у мултиполаризам са доминацијом западне политике. Али даљи процеси показују да свет улази у „ризичну“ зону прекомпоновања, од биполарног ка мултиполарном свету. Ера пост-империјализма означава период обнове империјалних претензија великих сила и њихову конкуренцију за контролу народа, ресурса и добара планете. То је јасан показатељ да су идеологија, култура и друге одреднице само политичка легитимација и рационализација геополитичких интереса у свету. Претензија на геостратешко првенство увек је оправдана и маскирана неким разлозима који су данас најчешће изражени у људским правима, либералној демократији и слично. Али, није мали број случајева да велике силе прелазе преко универзалних стандарда и норми демократије и људских права уколико је то у складу са њиховим глобалним претензијама за доминацијом и претензијом на контролу других земаља и држава које су мање моћне или су неутрицајне. Све глобалне геополитике, евроатланска, азијске геополитике, неоосманизам, усмерене су на простор балканског полуострва, са значајним и опредељеним утицајем евро-атланске политике.

Балкански простор је пролазио кроз различите друштвене, политичке, правне и економске системе са изразитим дисконтинуитетима, али се историјска закономерност геостратешког фактора није мењала. Балкан је увек био политигон различитих мега политичких утицаја, а на његовом простору су већ опредељени или материјализовани различити утицаји великих историјских играча на глобалној мапи. Балкан је кроз своју историју, од настанка првих државица па до данас јединствен случај у историји који је био изразито варијабилан по питању припадности великим царствима и варијабилности просторних граница. Феномен државене границе више је био варијабилна него константна величина. Прост увид у историјске карте то показује.

Геополитички значај Србије на Балкану, према Пророковићу, зависи од неколико значајних фактора:

- Србија је гранична зона како у религијско-културном тако и транзитном смислу;

- Преплитање утицаја неколико великих сила, а посебно САД, Велике Британије, Немачке, Русије;
- Пактирање Турске са атлантизмом;
- Дисконтинитет руске политике на Балкану и кинески утицај.⁶⁶

Ови фактори имају историјски карактер и показују мултифактичност и сложеност геополитког положаја Србије не само на Балкану и Европи него и у свету.

Србија је део таквог балканског простора. Њен геостратешки положај је сложен, под сталним историјским утицајима, чак и данас предмет геостратешког надметања. Простор Балкана је карактеристичан кроз процес сталног мешања великих сила у унутрашње односе балканских народа у дугом историјском периоду, са променљивим успехом. Отуда израз „политички магнетизам“ за овај простор. То је увек стварало изазове и дилеме њене територијалности. Са једне стране, Србија има своје наслеђе и колективну меморију а, са друге стране, геостратешке околности нису наклоњене односно афирмативне у контексту њеног колективног идентитета. Групне и колективне представе које су похрањене у колективној свести српског народа, не подударају се за геополитичким концепцијама великих сила на Балкану, што у великој мери утиче на функционисање и развој државе. Не само питање унутрашње суверености него и суседска политика Србије зависи од геостратешких утицаја великих и регионалних сила.

Питање идентитета државе у међународним и суседским оквирима увек је било сметња националну еманципацију. То се посебно изражава у положају Срба у Црној Гори, Хрватској и Босни и Херцеговини. У Црној Гори постоји становит конфликт око Српске православне Цркве и политичког интереса српског народа да буде представљен и да остварује своје интересе кроз репрезентативне институције и правни систем. БиХ је карактеристично поларизована држава, у којој не постоји консензус три конститутивна ентитета, у којој постоје два упоредна процеса: централизација-мајоризација на супрот децентрализације и аутономије. У новијој историји, односи Србије и Хрватске су конфликтни, оптерећени прошлошћу, идентитетским питањима и положајем српске мањине у Хрватској. Сем тога, чланство Хрватске у Европској унији и НАТО је значајан вето-фактор не само кад је у питању приступање Србије Европској унији, него и кад је у питању артикулација и реализација интереса спољне политике Србије. Треће, Срби живе на балканском простору и изван теориторије своје матичне државе. Та чињеница

---

⁶⁶ Д. Пророковић, Геополитика Србије, Службени гласник, Београд, 2018.

је кроз историју а и данас значајан гео-политички чинилац (де)стабилности балканских прилика.

У просторно-комуникацијском смислу, геостратешки положај Србије посебно је карактеристичан по томе што је она раскрсница југоисточне Европе, што има мешовит равничарко-планински рељеф, што нема излаз на море. Србија је отворен простор за речни, друмски, железнички и ваздушни саобраћај. Најзначајни водни коридори су Дунав-Морава-Вардар, путни коридори Будимпешта-Београд-Ниш-Софија, односно Салсбург-Загреб-Београд-Ниш-Скопје-Солун. Србија представља велики стратешки, економски интерес у региону. Србија је обавезан пролаз који повезује Беч-Будимпешту са Атином и Истанбулом.⁶⁷

Србија се у погледу војно-политичких блокова налази у окружењу НАТО (Хрватска, Мађарска, Румунија, Бугарска, Грчка, Црна Гора, Македонија и Албанија), без континенталног или морског приступа других великих сила, као што су Русија и Кина. Процес придруживања Србије Европској Унији је процес Евро-атланских интеграција и подразумева ако не директно чланство у том војном савезу, онда јасну дистанцу у односу на друге војно безбедносне силе и политичке утицаје. Концепција неутралне политике је и подржана од великих сила што практично значи да свака од војних претендента на Србију очекује њену дистанцу у односу на силу-супарницу. Русији одговара војна неутралност због евидентног утицаја НАТО савеза, а западни војни болук толерише политику неутралности у очекивању што мањег уплива руског интереса на Балкану. Најзначајнија питања/проблеми који ће одредити извесност евоинтеграција Србије су: чланство у НАТО пакту, питање Косова и питање Босне и Херцеговине.

Дезинтеграција друге Југославије последично је довела и до територијалне дезинтеграције Србије и сецесије Косова. Питање решавања Косова је геостратешки интерес и Србије и сила заштитница Косова. Иако је Косово фактички независно и одвојено од Србије, нормативно-правно још увек траје процес решавања тог питања. Кључну улогу у разрешењу косовског чвора има САД и Европска унија, посебно Немачка. Геостратешки посматрано, интерес великих сила је да на Балкану постоје мале државице које су у међусобном односу независне, али суштински зависне од великих сила у политичком, економском, финансијском и безбедносном смислу.

У смислу економске глобализације, односно неолибералне глобализације, Балкан је постао простор за улагања страног капитала, простор јефтине радне снаге и тржиште

---

⁶⁷ A. Trud, Geopolitika Srbije, Sl. Glasnik, Beograd, 2007.

нискоквалитетних роба и производа. Геополитичка конструкција Балкана треба да обезбеди добре суседске балканске односе, безбедностну стабилност, а све то омогућава отвореност балканских граница за крупни капитал. Гоекономски гледано, Србија је под утицајем две снажне одреднице: с једне стране, географског ширења Европске уније као економске интеграционе силе на Балкану, и, неолиберално глобално тржиште као систем вредности и стандарда. Гоекономска европска целина се формира преко низа споразума и приступних преговора који су везани за производњу и економску размену.

Можемо рећи да је Балкан геостратешка „ружа ветрова“. У историји балканских држава, а посебно у Историји Србије постоји једна константа: *овај теориторијални простор никада није био миран од утицаја великих сила. Нема значајног периода у историји Србије када није нека велика сила, империја није имала пресудан утицај. Ни један европски рат није мимоишао Балкан и Србију. А свакако, није без значаја утицај меке моћи, односно утицај идеологија и политичких утицаја. То је јасан историјски и епохални показатељ Балкана као геостратешког „епицентра“ глобалне моћи и утицаја.*

Србија спада међу земље са највећим бројем суседних држава. То је значајно одређено сложеним и комплексним међуетничким и међудржавним односима на Балканском полуострву, који су одредили веома буран и конфликтан развој догађаја у последња два века, али и интересима и понашањем великих и средњих сила, глобалних и регионалних геополитичких играча.

Балкански геостратешки вртлог није само последица великих империјалних инспирација, него је последица и аспирација балканских држава. Тако се као појава учача велико-хрватска и велико-српска национална инспирација, а нису без значаја интереси Бугарске, Албаније... Последња прерасподела бившег југословенског простора углавном је дело англо-саксонске и западно-европске геополитике, уз пасивану и прећутну подршку Русије и Кине.

5. Геополитика државног уређења

Значајно је указати на још један важан аспект геополитике државе. Геополитичка концепција државе не односи се само и превасходно на спољно-политичку функцију државе и геостратешки положај у регионалним и глобалним оквирима. Геополитика државног уређења односи се на степен унитарности односно децентрализованости државе, на њену унутрашњу регионализацију и на изборну географију. Територијални

принцип је видљив у унутрашњем уређењу државе у двоструком смислу: прво, унутрашња административно-управна подела има територијални принцип а државни органи имају своју месну односно подручну надлежност и, друго, начин конституисања и извора носилаца државне власти укључује и тзв. изборну геополитику. Ова два значења се често преклапају или подударају.

Различити су називи за административно-управну поделу државе: локалне заједнице (општине, градови, дистрикти) окрузи, жупаније, покрајне, републике (федерације) и савези држава (конфедерације). Ова географка регионизација државе полази, поред осталих, и од територијално-природних обележја простора. Територијална аутономија било ког степена је значајан чинилац унутрашње политике државе и прерасподеле моћи и власти у држави.

У овом смислу, Србија има значајно наслеђе док је била у саставу две Југославије. Унутрашња административна подела Краљевине Југославије је као основни критеријум назива бановина узимала реке, са циљем да избегне етнички критеријум територијалне поделе. Али, с обзиром на различите интересе Срба, Хрвата и Словенаца, а под утицајем надлазеће геополитике фашизма и нацизма, та административна подела није дуго функционисала. Друга Југославија је формулисала (кон)федеративни теориторијални принцип, а унутрашње границе република су углавном формулисане по етничком-националном принципу, иако су и републике биле мултиетничке структуре. Федерална територија Србије је имала две аутономне покрајне, које су у том саставу остале и после распада југословенске државе. Сецесионистички покрет у аутономној покрајини Косово отпочео је тражењем права на статус републике, а касније је радикализован до отцепљења Косова и признања њене независности од стране многих западних и других држава. Унутрашње границе једне државе постале су међународно признате границе. Територијална унутрашња подела друге Југославије остала је непроменљива константа за међународно признате границе. Федералне републике су постале међународно признате државе.

И изборна географија функционише на сличном принципу. Изборна географија односи се на изборну геополитику односно просторни или територијални аспект организације, спровођења и резултата избора државне власти. Изборна географија је више развијена у земљама са развијениом традицијом вишепартиских избора.⁶⁸ Поред свих аспеката изборног система и изборног процеса, у оквиру геополитичке концепције,

---

⁶⁸ P. J. Taylor, *Political Geography*, Harlow, 1989, p. 213.

посебан истраживачки значај има просторна заступљеност („географска репрезентативност“). Посебан значај просторне односно територијалне заступљености имају изборне јединице, њихово обликовање односно моделирање, њихов број и границе, а нарочито њихов исход на изборне резултате. Изборна територијална компонента подразумева:

- просторну организацију избора као дефинисање изборних јединица;
- просторна променљивост изборног понашања гласача;
- просторни модел расподеле представника, односно број посланичких мандата у оквиру одређене изборне јединице;
- уколико је цео простор државе изборна јединица, различити делови простора државе могу имати (не)једнаку заступљеност.

Начин обликовања, односно моделирања изборних јединица има партијску предикцију. Ако су простором одређене изборне јединице са неједнаким бројем становника, онда долази до неједнаке тежине гласова и мандата према броју становника. То посебно долази до изражаја ако изборне јединице имају неједнак број становника. Данас је веома честа појава да одређеност граница изборних јединица може значити предност неким партијама на штету других. Изборне јединице се формирају чак и обликују према неком очекиваном изборном резултату, односно исходу. И не само подела на више изборних јединица, већ и у случају државе као јединствене изборне јединице, законодавни орган није равноправно територијално заступљен, а сви делови државе нису једнако територијално представљени. Већински и пропорционални систем имају различите облике територијалне заступљености.

Закључна разматрања

Савремене државе се дефинишу, функционишу, постоје под дејством различитих чинилаца и околности које су одређујуће, детерминишуће. Ако је један од основних критеријума савремене државности њена сувереност односно територијалност, ако је геостратешки положај државе значајан за улогу државе у међународним односима, онда нема ни један методолошки разлог да се геостратешки односно геополитички чинилац не уврсти у обележје, својство, чинилац, варијаблу... суверенитета савремене државе. Управо је недостатак савремене теорије државе и права то што не узима у обзир тако важан чинилац у разматрању државе и њених атрибута, односно функционалности државе како на међународном тако и унутрашњем плану. Геополитика треба да буде дефинишући елемент појма државе, који значајно утиче на њене функције, структуру, организацију, спољну политику. Геостратешки чинилац државе је основна теоријска, научна, методолошка претпоставка од које треба поћи приликом свих научно-истраживачких процеса. Стога, поред унутрашњег критеријума (власт, становништво, територија) треба узети у обзир међународни положај државе, а он се увек одређује обзиром на глобални геостратешки модел констелације реалних односа снага у свету. Геополитичка теорија државе више нема статус теорије, већ научног знања, јер је геостратешка компонента државе реална и дејствујућа током историје. Данас можемо говорити о геополитичкој стварности сваке државе. Када се једна теорија верификује емпиријским чињеницама онда се може говорити о научном знању. Иако постоје многе геополитичке теорије односно различите теорије о геополитици државе, онда геополитика није само један теоријски, него и научни приступ истраживању и сазнању државе.

Геополитика у најопштијем смислу полази од природности планете Земље, а у оквиру њега од различитих аспеката приступа простору. Планета Земља је подељена на континенте, континенти на регионе, региони на државе, а државе на децентрализоване области. Ова вертикална геополитичка оса није механичка и одвојена хијерархија фактора већ међусобно повезана целина фактора и нивоа планетарног геопростора. Увођењем сателитске технологије и програма контроле свих аспеката земљине површине и живота, ушли смо у фазу тоталне контроле простора од стране високотехнолошки и економских најразвијенијих земаља света. Планета Земља је постала предмет, не само сазнања, него и владавине и доминације.

Основне геополитичке одреднице једне државе су физичко-географске, друштвено-географске и да овоме додамо факторе које наводи Рудолф Челен, а то су дру-

штвено-политички, друштвено-економски. Геополитика изучава повезаност, утицај и међузависност, односно међусобну везу политичких и правних феномена, с једне стране, и физичких и социјално-географских фактора, с друге стране. Политички и државни феномени, с једне стране, и географска и просторна димензија, са друге стране, налазе се у узрочној, функционалној, структурној и симболичкој корелацији. Теориторијална величина државе, облик територије и број становника представља полазиште у укупној прерасподели утицаја и моћи. Суштина геополитике је, дакле, у просторној анализи политичких феномена, и просторном аспекту политичких процеса државе. Полази се од хипотетичког става да је положај (локација, место, топос) битан у објашњавању просторних узрока и последица политике државне власти. Простор је оквир политичког, правног, економског деловања државе и начина живота људи. Савремене теорије и сазнања државе полазе од државе и њених облика, граница, простора, како на наднационалном нивоу великих државно-политичких целина, тако и на нивоу мањих регионалних и локалних јединица. Стога, геополитичка концепција обухвата проучавање просторног елемента државе, утврђивање и анализу државне политике кроз простор и за простор везане природне, материјалне и духовне ресурсе. Посебан значај геополитичких истраживања се усмерава на просторно ширење одређених модела државе, њеног уређења, организације власти, а типичани савремени примери су просторно ширење доминантних идеологија тржишног либерализма и вишепартијског плурализма.

У светској геостратешкој структури поред држава, као формалних субјеката међународних односа, учествују и недржавни актери и међународне организације, „недржавни народи“, религијски покрети, мултинационалне корпорације, транснационалне банке, а сви елементи ове структуре усмерени су на глобални простор, односно на просторно и територијално ширење и позиционирање. Нема сумње да су главни геостратешки актери геополитичке концепције „великих сила“, које користе и употребљавају најразличитију лепезу фактора и чинилаца за што већу контролу планетарног простора. Стога је једна од најзначајнијих детерминанти геополитичког положаја, не само Србије и Балкана, већ и других региона света, геополитика великих сила.

Територија је животни простор на коме делује човек, на коме се одвијају различити односи међу људима: културни, економски, политички, религијски, правни. Дакле, свеукупност људских односа се одвија на природном простору земље. Климатски услови живота одређују и културу и карактер људи и карактеристичне односе, температурамент, физичку антропологију. У поморским земљама је више развијено поморско право. Високо развијене индустријализоване земље освајају простор космоса и имају

развијенију космологију и космичко право. Континенталне земље имају континентално, „законско право“, док евро-атланске имају прецедентно право.

Земљина површина односно земљина кугла је најопштији простор на коме живе људи различитих култура, раса, религија, економија, друштво је организовано на различите начине са различитим типовима и врстама држава. Специфичност простора одређује и правне системе држава. Такође, наша планета Земља је предмет најоштрије конкуренције моћних држава за контролу и експлоатацију укупних ресурса.

Изложеност Србије противречним геостратешким утицајима даје неколико импликација:

- унутрашњи капацитети развоја српске државе у многоме су зависили од суседских односа,
- борба за независност, суверенитет и стицање спољашње слободе смањили су унутрашње могућности развоја,
- спољна политика Србије и политике Великих сила често су биле неподударне, што је за последицу имало корекцију, редукацију или неостваривање државних интереса;
- имајући у виду објективне геостратешке датости и дуже историјско раздобље континуитета великих геостратешких интереса на Балкану, намеће се питање и потреба утврђивања промењене спољнополитичке доктрине Србије.

Глобалне геополитике се могу одредити као поларизовани конкуритивни плуралитет империјалних интереса моћи. У тој конкуренцији се налази и балкански геостратешки простор који је изразито комплексан и сложен. Постојећа балкански поредак држава је структуриран иако постоје противречности интереса. Србија се налази у геостратешком вртлогу „руже ветрова“ која захтева нову геостратешку спољнополитичку доктрину.

Л и т е р а т у р а

- (1) Agnew, J. and Corbridge, S, *Mastering Space: Hegemony, territory and international political economy* First published by Routledge, London, 1995.
- (2) Agnew, J, *Geopolitics: Re-visioning world politics* published by Routledge London Second edition, 2003.
- (3) Aristotel, *Politika*, BIGZ, Beograd, 1984.
- (4) Blache P. V, *Principles of Human Geography*, 1950.
- (5) Cvitalo, V, *Politička geografija i teopolitika*, Zagreb, 2004.
- (6) Cohen, S. B, *Geography and Politics in a World Divided*, 1963.
- (7) Cohen, S. B, *Geography and Politics in a World Divided*, 1963.
- (8) Colin, S. G, *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, KY:University Press of Kentucky, 1988.
- (9) Cohen, S. and Rosenthal, L, *A Geographical Model for Political Systems Analysis*, Geographical Review, No. 1/1971.
- (10) Cohen, S, "Evaluating Systemic Geopolitics – A Twenty-First Century View", *Geopolitics*, Vol. 15, No. 1/2010.
- (11) Dugin, A, *Osnovi geopolitike I*, Ekopres, Beograd 2004.
- (12) Dugin, A, *Osnovi geopolitike II – prostorno misliti*, Ekopres, Beograd, 2004
- (13) Dugin, A, *Geopolitika postmoderne*, Prevodilačka radionica Rosić, Nikola Pašić, Beograd, 2009.
- (14) Deutsch, K, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*. New York: Free Press, 1966.
- (15) Goričar, J, *Pregled socioloških teorija*, Rad, Beograd, 1969.
- (16) Haushofer, K, *Geopolitische Grundlagen*. Berlin and Wien: Industrieverlag Spaeth & Linde, 1939.
- (17) Haushofer, K, *Geopolitische Grundlagen*. Berlin and Wien: Industrieverlag Spaeth & Linde, 1939.
- (18) Haushofer, K, Kontinentalni blok: Berlin-Moskva-Tokio, Dugin, A. U: *Osnovi geopolitike*, Knjiga 2. Zrenjanin, Ekopres, 2004.
- (19) Hantington, S, *Sukob civilizacija*, CID, Podgorica, 2000.
- (20) Herz's, J, *The Rise and Demise of the Territorial State*, *World Politics*, 1957.
- (21) Hartshorne, R, "Political Geography in the Modern World", *The Journal of Conflict Resolution*, *The Geography of Conflict*, No. 1/ 1960.

- (23) Hejvud, E, *Politika*, Klio, Beograd, 2004.
- (24) Hartshorne, R, "Geographic and Political Boundaries in Upper Silesia", *Annals of the Association of American Geographers*, No. 4/1933.
- (25) Joseph, N, *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, co-authored with Keohane, Little Brown and Company, 1977; Longman, 2000.
- (26) Jones, S, "Views of the Political World", *Geographical Review*, Vol. 45, No. 3/1955.
- (27) Jones, S. B, *A Unifeied Field Theory of Political Geography*, *Annals of The Association of American Geographers*, No. 2/1954.
- (28) Kjelen, R, *Država kao oblik života*. Zagreb, Matica hrvatska, 1943.
- (29) Kovačević, S, *Tranzicija u demokratiju*, Centar za publikacije PF Niš, 2014.
- (30) Kovačević, S, Političko nasleđe i evropske integracije Srbije, *Tematski zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu "Usklađivanje prava Srbije sa pravom EU"*, knj. 1, 2014.
- (30) Kilibarda, Proroković, *Međuzavisnost geopolitičke prakse i teorije*, *Vojno delo*, 2/2018, str-3-36.
- (40) Kostakopouloy, D, *Floating Sovereignty A Pathology or a Necessary Means of State Evolution?*, *Oxford Journal of Legal Studies*, 1/2002.
- (50) Krasner, S. D, "Approaches to the State: Alternative Conceptions and Historical Dynamics." *Comparative Politics* 16(2), 1984.
- (51) Krasner, S. D, "Sovereignty: An Institutional Perspective." *Comparative Political Studies* 21, 1/1988.
- (52) Kingsbury, B, „Indigenous peoples“ in international law: *A constructivist approach to the Asian controversy*, *The American Journal of International Law* Vol. Published By: Cambridge Univ. Press., No. 3/1998.
- (53) Monteskie, *O duhu zakona*, Filip Višnjić, Beograd, 1989.
- (54) Mastilo, N, *Rečnik savremene srpske geografske terminologije*, Geografski fakultet, Beograd, 2005.
- (55) Mackinder, H, *The Geographical Pivot of History*, *The Geographical Journal*, Published By: The Royal Geographical Society, 4/1904.
- (56) Mackinder, H, *Democratic Ideals and Reality*, Washington, National Defense University Press, 1996.
- (57) Mackinder, H, "The Round World and the Winning of the Peace," *Foreign Affairs*, Vol. 21, No. 4/1943.
- (58) Mackinder, H, *Britain and the British Seas*, D. Appleton and Company, 1902.
- (59) Mehen, A, *Pomorska strategija*. Beograd, Vojno delo, 1960.

- (60) Merritt, Russett, (eds.) *From National Development to Global Community: Essays in Honor of Karl W. Deutsch*. Boston: Allen & Unwin, 1981.
- (61) Nauman, F, *Miteuropa*, Wentworth Press, 2018.
- (62) Parker, G, *Geopolitics: Past, Present and Future*, Published Pinter Publishers Top of Form Bottom of FormTop, 1998.
- (63) Proroković, D, *Geopolitika Srbije*, Službeni glasnik, Beograd, 2018.
- (64) Ratzel, F, *Politische Geographie*, This edition was published by R. Oldenbourg in München und Leipzig, 1897.
- (65) Ratzel, F, *Die Erde Und Das Leben: Eine Vergleichende Erdkunde*, Vol 2. German Edition - Paperback – February, 2012.
- (66) Ritter, C, *Die Erdkunde Im Verhältniss Zur Natur Und Zur Geschichte Des Menschen*, Vol. 1, нав. према: J.R.V. Prescott, *Political Geography*, St. Martin's Press, New York, 1992.
- (67) Spykman, N, "*Geography and Foreign Policy, I*," *American Political Science Review*, Cambridge University Press, vol. 32, 1/1938.
- (68) Stepić, M, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd 2016.
- (69) Савицкий, П. Н, „*Степь и Оседлость*“ в „*На Путиях: Утверждение евразийцев*“, Берлин, 1922.
- (70) Tuathail, G, *Uvod u geopolitiku*, Zagreb, 2007.
- (71) Trud, A, *Geopolitika Srbije*, Sl. Glasnik, Beograd, 2007.
- (72) Šušnjić, Đ, *Metodologija*, Čigoja štampa, 1999.
- (73) Šušnjić, Đ, *Religija I, II*, Čigoja štampa, Beograd, 1998.
- (74) Trajković, M, *Uvod u pravo*, Punta, Niš, 2022.
- (75) Vukadinović, Mitrović, Trajković, *Uvod u pravo*, Dosije, Beograd, 2012.
- (76) Waller, B. E, *Carl Ritter early geographic Thought*, Yniversity Coolege London, 1990.
- (77) Županović, B, Ričard Has i teorija uslovnog suvereniteta, u: *Zbornik radova Globalizacija i suverenost*, EDC, Banja Luka, 2014.

ГЕОПОЛИТИЧКА КОМПОНЕНТА ДРЖАВЕ

Сажетак

Простор државе је саставни део појма државе. Теорија о простору државе саставни је део опште теорије о држави. Простор односно територија није само категорија класичне државе него, већ и категорија глобалне геополитике. Простор је природни феномен на коме се одвија организован укупан друштвени живот. Држава и међународни поредак су најорганизованије форме људских активности на одређеном простору. Основни инструмент организације простора је државно или међународно право као израз воље и интереса израз моћи и силе као крајњег средства изван граница права.

Основни принцип класичног модела суверености данас је у великој мери превазишла мађународна пракса. Не ради се само о подељеном суверенитету између државе и глобалне политичке моћи, него је суверенитет добрим делом смештена изван и изнад класичне државе. Контрола теориторијалног простора, била директна или индиректна, било да се одвија у оквиру међународних интегративних процеса и организација, има за функцију контролу оскудних, ретких, дефицитарних, недостајућих природних и створених вредности, добара и ресурса. Ако се има у виду савремена пракса, могуће је установити израз глобални компетитивни суверенизам, који је по природи над-национални и над-државни и означава политику великих сила за владаваину и контролу што већег планетарног простора. У овом смислу, компетитивни суверенизам подразумева реалну коегзистенцију више центара који претендују и надмећу се за глобални простор.

Кључне речи: геополитика, теорија, држава, суверенитет, простор, територија.

GEOPOLITICAL KOMPONENT OF THE STATE

Summary

The territory of the state is an integral part of the concept of the state. The theory of state space is an integral part of the general theory of the state. Space of territory is not only a category of the classical state, but also a category of global geopolitics. Space is a natural phenomenon on which organized overall social life takes place. The state and the international order are the most organized forms of human activity in a certain area. The basic instrument of spatial organization is state or international law as an expression of will and interest, an expression of power and force as a last resort beyond the limits of law.

The basic principle of the classical model of sovereignty has been largely suppressed by international practice today. It is not only about shared sovereignty between the state and global political power, but sovereignty is largely located outside and above the classical state. The control of the territorial space, be it direct or indirect, whether it takes place within the framework of international integrative processes and organizations, has the function of controlling scarce, rare, deficient, missing natural and created values, goods and resources. In this sense, competitive sovereignty implies the real coexistence of several centres that aspire and compete for global space.

Key words: geopolitics, theory, state, sovereignty, space, territory.

Биографија студента

Никола Осојић је рођен у 19.12.1985. Године у Нишу где је завршио основну школу „21 мај“ и средњу медицинску школу „Др Миленко Хаџић“. Учествовао је на такмичењима из историје на тему „Настанак српске државности са освртом на династију Немањић“.

У основној и средњој школи и на Правном факултету у Нишу, као представник установе, освајао је прва места на шаховским такмичењима и стекао звање мајсторског кандидата са фиде рејтингом од преко 2000 поена. Правни факултет је уписао 2004. године а 2012. године је завршио више правно образовање и стекао диплому правника. Правни факултет Универзитета за пословни инжењеринг и менаџмент у Бања Луци завршио је 2018. године и стекао академски статус дипломирани правник.

Мастер студије на Правном факултету у Нишу уписао је 2019. године. Од 2018. године до 2020. године, обављао је функцију члана Општинског већа у градској општини Пантелеј у Нишу. Говори енглески језик.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА**

Име и презиме аутора мастер рада: НИКОЛА ОСТОЈИЋ

Наслов мастер рада: ГЕОПОЛИТИЧКА КОМПОНЕНТА ДРЖАВЕ

Ментор: проф. др Славиша Ковачевић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику који сам предао Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, _____

Потпис аутора

_____

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОБЈАВЉИВАЊУ МАСТЕР РАДА

Изјављујем да мастер рад, под насловом ГЕОПОЛИТИЧКА КОМПОНЕНТА ДРЖАВЕ пријављен и објављен на Правном факултету Универзитета у Нишу представља:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- није у целини, нити у деловима са моје стране пријављиван за одбрану на другим факултетима или универзитетима;
- не крши ауторска права или интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу.

Аутор мастер рада: НИКОЛА ОСТОЈИЋ

У Нишу, _____

Потпис аутора

_____

